

# İNSAN HAKLARI

## LİBERAL AÇIDAN BİR TAHİL

### Vahap Coşkun

Nedir İnsan Hakları; hangi özellikleriyle tanımlanır; insan haklarını korumaları ve geliştirilmesi için neledir; devlet müdahalesi, insan haklarına engel midir; 50m olumsuzlukların karşısında liberal bir perspektif bir çıkış yolu mudur? Bütün bu sorulara cevap İnsan Hakları: Liberal Açidan Bir Tahil'de.



LiBeRtE

2.  
Baskı

f



t



p



g



**Vahap Coşkun**

*İnsan Hakları*

*Liberal Açıdan Bir Tahlil*



Lisans ve yüksek lisansını Dicle Üniversitesi'nde tamamlamış, doktorasını ise Ankara Üniversitesi'nde yapmıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde çok sayıda makalesi yayınlanan Coşkun, akademik çalışmalarını Dicle Üniversite Hukuk Fakültesi'nde sürdürmektedir.

Coşkun'un yayınlanan kitapları şunlardır:

- *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu* (Liberte, 2009)
- *Toplumsal Barışın İnşası: Sivil Bir Anayasa Arayışı* (Heinrich Böll Stiftung Derneği ve Diyarbakır Barosu Yayını, 2009. Coşkun, bu kitabın editörlüğünü yapmıştır.)
- *Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimi* (DİSA Yayınları, 2010; Şerif Derince ve Nesrin Uçarlar ile birlikte)
- *İnsan Hakları ve Demokratikleşme Süreci* (Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012, Komisyon)
- *Kürt Meselesinin Anayasal Boyutu* (Orion Yayınları, 2012)

ISBN 13: 978-975-6201-83-1

Liberte Yayınları® / 127

2. Baskı: Mayıs 2014; 1. Baskı: Kasım 2006

© 2014, 2006 Liberte Yayınları®

*Yayın Yönetmeni: Selçuk Durgut*

*Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları*

*Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan*

*Baskı: Tarcan Matbaası*

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

**LIBERTE**  
liberteyayin grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 16438

*Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.*

## ÖZET İÇİNDEKİLER

- 1 İNSAN HAKLARININ DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI
- 2 İNSAN HAKLARI KAPSAMI ÜZERİNE TARTIŞMALAR VE LİBERAL PERSPEKTİF
- 3 İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ VE LİBERAL PERSPEKTİF
- 4 SONUÇ YERİNE

# İÇİNDEKİLER

<b>ÖNSÖZ</b>	<b>13</b>
<b>GİRİŞ</b>	<b>19</b>
A. İnsan Hakları, Liberalizm ve Türkiye	19
B. İnsan Hakları	20
C. Liberalizm	24
D. Türkiye’de İnsan Hakları ve Liberalizm	32
<b>1 İNSAN HAKLARININ DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI</b>	<b>41</b>
A. Giriş	41
B. Eskiçağ’da İnsan Hakları Düşüncesi	43
1. Felsefi Düşüncenin Doğuşu	43
2. Doğa Felsefesi	45
3. Felsefenin İnsana Yönelmesi: Sofizm	46
a. Sofist Düşüncenin Önemli Özellikleri	47
b. Sofizmin Düşünce Dünyasına Katkıları	49
c. Sofizmin, İnsan Hakları Düşüncesi Açısından Önemi	50
4. Devletin Putlaştırılması: Sokrates, Platon ve Aristoteles	51
a. Sokrates	52

b. Platon	57
i. Platon'un Bilgi Kuramı	58
ii. Platon'un Siyasal Düşünceleri	60
iii. İnsan Hakları Düşüncesi Bağlamında Platon Düşüncesi	64
c. Aristoteles	67
i. Aristoteles'in Bilgi ve Siyaset Anlayışı	68
5. Stoisizm	73
<b>C. Ortaçağ'da İnsan Hakları Düşüncesi</b>	<b>74</b>
1. Thomas Aquinas	77
2. Padovalı Marsilius	81
<b>D. Yeniçağ'da İnsan Hakları Düşüncesi</b>	<b>85</b>
1. Aydınlanma Düşüncesi	86
2. Doğal Hukuk Anlayışı ve İnsan Hakları	89
3. John Locke	92
4. Jean-Jacques Rousseau	100
<b>E. 20. Yüzyıl'da İnsan Hakları Düşüncesi</b>	<b>104</b>
1. Terim Olarak "İnsan Hakları"	107
2. Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Özellikleri	108
<b>2 İNSAN HAKLARI KAPSAMI ÜZERİNE TARTIŞMALAR VE LİBERAL PERSPEKTİF</b>	<b>113</b>
A. Gizemli Bir Nosyon: Hak	113
B. Hak Kavramı	115
C. İnsan Haklarının Özellikleri	118
D. İnsan Haklarının Özneleri	123
1. İnsan Hakları ve Kolektif Haklar	127
2. İnsan Hakları ve Grup Üyeliği	130
E. İnsan Hakları Teorisinde İkili Ayrım	132

1. İkili Ayrımın Oluşum Süreci	134
2. İkili Ayrıma Yönelik Eleştiriler	136
<b>F. Liberal Teori Bağlamında Ekonomik-Sosyal Haklar</b>	<b>143</b>
1. Bir 'Hak', Bir 'İdeal' Değildir	144
2. Pozitif Haklar, Müdahaleci Bir Devlete Yol Açar	152
a. Devlet Müdahalesi Her Zaman İyi Sonuç Doğurmaz	160
b. Devlet Müdahalelerini Temellendiren Kavramlar Belirsiz Kavramlardır:	168
<b>G. Değerlendirme</b>	<b>173</b>
<b>3 İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ VE LİBERAL PERSPEKTİF</b>	<b>179</b>
A. "Evrensellik Bunalımı"	179
B. Bunalımın Tarihsel Arka Plânı	181
C. Kültürel Rölativizm (Tanımı Ve Türleri)	185
D. Kültürel Rölativizmin Temel Argümanları	187
E. Kültürel Rölativist Argümanların Değerlendirilmesi	190
F. Çoğulculuk	201
G. İnsan Haklarının Evrenselliği	206
H. Evrenselliğin Zaferi	213
<b>SONUÇ YERİNE</b>	<b>219</b>
A. Daha Fazla İnsan Hakları Daha Değerli Dünya	219
<b>SONNOTLAR</b>	<b>245</b>
<b>KAYNAKÇA</b>	<b>261</b>
<b>DİZİN</b>	<b>273</b>

## ÖNSÖZ



**S**OSYAL VE SİYASAL BİLİMLERLE UĞRAŞANLARIN ÜZERİNDE çalıştıkları konular ve ilgi duydukları alanlar, genel olarak, içinde yaşadıkları siyasal ve sosyal çevrenin koşullandırmalarından ve buna gösterdikleri kişisel duyarlılıktan bağımsız değildir. Bir başka ifade ile bir sosyal bilimcinin üzerinde çalıştığı konu, içinde yaşanılan toplumun ve zamanın sorunlarıyla yakından ilgili olup, bu sorunları çözme yolunda cevap arama çabasının bir dışavurumudur.

İnsan hakları kavramı, hiç şüphesiz, 20. Yüzyıl'ı en gözde kavramı oldu. Geçen yüzyılın ilk yarısında hüküm süren totaliter yönetimlerin ve bu yönetimlerin sebep olduğu savaşların, insanların en temel hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırdığı tespitinden hareketle, bir daha böyle bir durumun yaşanmamasını sağlamak amacıyla, insan hakları yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştirildi, güçlendirildi ve itibar kazandırıldı. Öyle ki; evrensel kabul gören temel bir değeri

ifade eder hâle gelen insan hakları, bir bütün olarak, siyasal düşüncelerin ve yönetimlerin saygınlık ve meşruluk ölçütü hâline geldi. Bugün artık, bırakın insan haklarını pervâsızca ihlâl eden bir siyasal yönetimin, insan haklarıyla arasına mesafe koyan bir siyasal düşüncenin dahi saygı görmesi ve meşru kabûl edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, bütün siyasal sistemler ve yeryüzündeki hemen hemen tüm devletler, insan haklarını, en azından söz düzeyinde bile olsa, kabûl etmekte, ona saygı göstereceğini ilân etmektedir. Bu durum, insan hakları düşüncesinin evrensel bir onaya sâhip olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir.

Ancak insan haklarına dâir evrensel bir mutabakatın bulunması, bu konudaki tartışmaların nihâyete erdiğini göstermez. Paradoksal bir durum olarak, insan haklarının en çok tasvip gördüğü dönem; aynı zamanda, bu kavrama ilişkin eleştirilerin de artış kazandığı bir dönemdir. İnsan hakları kavramı, özellikle bu haklarının neleri kapsadığına ve evrensel bir öze sâhip olup olmadığına ilişkin tartışmalarda çok sayıda eleştiriye tâbi tutulmaktadır. Bu eleştirilerin sertlikleri farklıdır. Kimi, insan haklarını konu edinen sözleşmelerdeki hak kategorilerinin günümüz insanların ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu vurgulayarak bunların yeniden yorumlanması gerektiği belirtmekte; kimi, insan haklarının evrenselliği iddiasının Batı'nın kendi değerlerini Batı-dışı toplumlara dayatmasına imkân veren bir mekanizma olduğundan bahsederek bu hakları yadsır bir pozisyona girmekte; kimi de, insan haklarının, büyük/emperyal devletlerin baskı siyasetlerinin meşrulaştırıcı ideolojisi hâline geldiğini belirtip, bu “meta-anlatı”nın kitlelerin gözlerini boyamaya hizmet ettiğini öne sürmektedir.

Liberalizm kavramının da, bu bağlamda, insan hakları ile aynı kaderi paylaştığı söylenebilir; o da en fikren en güçlü olduğu dönemde, en sert saldırıların hedefi oldu. Gerçekten de liberalizm, geçen yüzyılın son çeyreğinde, daha önce hiç olmadığı kadar, etkin bir ideoloji hâline geldi. Özellikle Doğu Bloku'nun çökmesinden sonra, yaklaşık bir asır boyunca diğer ideolojilere oranla çok daha baskın bir konumda bulunan Marksizmin büyüsunü kaybetmesiyle birlikte liberalizm, bütün dünyada âdeta yeniden keşfedildi, üzerindeki tartışmalar yoğunlaştı; farklı fikirler serdedildi. Kimileri, liberalizmin otoriter/totaliter ideolojilere karşı üstün gelmesinin sarhoşluğuna kapılan Fukuyama gibileri, liberal demokrasinin artık geri döndürülemez bir zafer kazandığını, liberalizm karşısında hiçbir ideolojik yapılanmanın bir alternatif olamayacağını belirtip “tarihin sonu”nu ilân etti; kimileri de liberalizmi aşırı bireycilik, bencillik, köşe dönücülük ve sömürü ile özdeşleştirip “mutlak bir kötülük” sembolü olarak sundu.

Bu bağlamda, siyasal ve sosyal olaylara ilgi duyan bir araştırmacının, liberalizm ve insan hakları kavramlarını ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi değerlendirmesi, kaçınılmaz bir sorumluluk hâline gelmektedir. Bu çalışma, işte bu düşünsel iklimin etkisi altında kaleme alındı ve gerek dünyada gerek Türkiye’de çokça sözü edilen bu kavramlara ilgili tartışmaların temel parametrelerini değerlendirmeyi amaçladı.

Liberalizm ile insan haklarına ilişkin tartışmalar çok boyutlu olduğundan böylesine mütevazı çalışmada bu konuya ilişkin tüm noktaları aktarmak mümkün değildir. Bu nedenle çalışma, tartışmaların yoğunlaştığı iki nokta ile sınırlandırıldı: İlk olarak, insan haklarının neler olduğu, hangi

hakların insan hakları olarak nitelendirileceği, uluslararası sözleşmelerde ifadesini bulan hak kategorilerinin insan hakkı olup olmadığı sorusuna cevap arandı ve liberal teorinin bu konudaki düşünceleri aktarıldı. İkinci olarak da, evrensel olduğu savlanan insan haklarının, her toplumun kendi kültürü ile nasıl bir ilişkide bulunabileceği ve evrensel insan hakları ile yerel kültürün uzlaşıp uzlaşmayacağı yönündeki tartışmalara değinildi. Fakat bu iki tartışmaya dayanak sağlamak ve bu konularda yürütülen aktüel tartışmaları anlayabilmek için öncelikle, insan hakları kavramının felsefi arka planı ve tarihî kökeni ana hatlarıyla aktarılarak, insan hakları ve liberalizm kavramlarının dünyada ve Türkiye’de genel olarak nasıl algılandıkları belirtildi.

Bu çalışma, bir yüksek lisans tezi olarak, Prof. Dr. Ahmet Gürbüz’ün danışmanlığında hazırlandı. Ahmet Hocam, bana verdiği destekle bu tezin vücuda gelmesinde en büyük paya sahiptir; kendisine teşekkür ederim. Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem ve Doç. Dr. Müslüm Turan, sâdece bu çalışmada değil tüm çalışmalarım da bana yardımlarını esirgemediler, hep yol gösterici oldular; hocalarıma her zaman minnettar kalacağım. Av. Erdal Yücel, Av. Mehmet Selam Enez ve Av. Hasan Karşıgil, hemen her konudaki fikirlerini benimle paylaşarak çalışmaya değer biçilmez katkılarda bulundular; yardımlarını ve teşviklerini hiçbir zaman unutmayacağım bu dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmanın kitap olarak yayınlanmasını sağlayan Prof. Dr. Atilla Yayla’dır. Akademik üretimde bulunma niyeti bulunanlara destek veren ve cesaret telkin eden mizacıyla Atilla Hoca’nın varlığı, genç araştırmacılar ve akademisyenler için ciddi bir şanstır; kendisine ve kitabın baskısını özenle ger-

çekleştiren Liberte Yayınları’na teşekkür ederim. Yalnızca bu tezin oluşum sürecinde değil bütün akademik faaliyetlerimde târifi imkânsız bir özveri ve anlayışla bana destek veren aileme ise teşekkürün çok yetersiz kaldığını bilincindeyim. Eşim Leyla’nın ve kızlarım Berfin ile Neva’nın anlayışları ve destekleri, her türlü takdirin üstündedir.

*Vakıf Coşkun*  
Diyarbakır, 2006



## GİRİŞ



### A. İNSAN HAKLARI, LIBERALİZM VE TÜRKİYE

**T**EKNOLOJİNİN BÜYÜK BİR HIZLA GELİŞTİĞİ, SANAYİ toplumundan bilgi toplumuna geçişin yaşandığı bu dönemde, enformasyon önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgiyi aynı anda dünyanın bir ucundan diğer ucuna taşıyan elektronik iletim ağının yeryüzünü sarması, bilgi ve fikir alışverişi hızlanmasına ve yaygınlaşmasına; bireyler, topluluklar ve ülkelerarası ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler karşısında dünya küçülmekte, küçüldükçe globalleşme denen süreç daha da hızlanmakta, ortak çıkarlar ve idealler etrafında, ulusal sınırları aşan bütünleşmeler meydana gelmektedir.<sup>1</sup> İşte bu bütünleşme sürecinde, “düşünce tarihinde adım adım bilincine varılan ve tökezleye tökezleye ortaya konan bir haklar silsilesi”<sup>2</sup> niteliğindeki insan hakları ile kısaca “özgürlük

tarafırlığı”<sup>3</sup> olarak ifade edilebilecek liberalizm kavramları; bir yandan insanların büyük bir kısmının paylaştığı en büyük/önemli ideal hâline gelirken, diğeryandan da üzerinde en çok tartışılan, kafa yorulan, uzlaşılması zor konular olmuşturlardır.

## B. İNSAN HAKLARI

İnsan Hakları, doğal hukuk anlayışına dayanmaktadır. Buna göre; insan, insan olmak sıfatıyla, yapısının gereğı olarak vazgeçilmez, devredilmez, zaman aşımına uğramaz haklara sâhiptir. Bir insanın bu haklara sâhip olması, belirli bir işi yapması, belirli bir rolü icra etmesi veya belirli görevleri yerine getirmesine bağılı değildir; bu haklar sâdece insan olmasından ötürü ona aittir. Filozof Jacques Martin’in belirttiğı gibi; “İnsan bir kişi, bir bütün, kendisinin ve kendi eylemlerinin bir efendisi olması dolayısıyla haklara sâhiptir ve sonuç olarak insan, basitçe, bir amaca yönelik bir araç değildir; fakat bir amaçtır. İnsan kişi sayğı gösterilme hakkına sâhiptir, hakların konusudur, haklara sâhiptir. Bunlar insanın insan olması yüksek gerçeğı dolayısıyla insana borçlu olunan şeylerdir.”<sup>4</sup>

İnsanın, yalnızca insan olmasından ötürü hak sâhibi olmasıyla insan hakları, insanın insanlığından başka hiçbir temele dayanmamakla en sağlam temeli bulmuş olur. Yeryüzünde ki tek “amaç”ın insan olduğunu belirten bu hak kavramı, insanın kendisinin değerli olduğu ve bu değerın ona hiçbir şey tarafından verilemeyeceğı anlayışına dayanır. Bu noktada “insanın neden değerli olduğu ve hiçbir şeyin insana vermediğı/veremeyeceğı bir değeri neden insanın kendisine verdiğı” sorusunu yanıtlamak gerekir.

Bu soru üç şekilde cevaplandırılabilir: İlkin, insanın akıl

sâhibi bir varlık olmasından ötürü haklara sâhip olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, Kant’ın kılavuzluğuna başvurulur; akıl sâhibi bir varlık olup tercihlerde bulunma ve seçebilme özgürlüğüne sâhip tek varlığın insan olduğundan hareketle, insanın haklara sâhip olması temellendirilebilir.

İkinci olarak, insan haklarının kaynağının, insanın ahlâkî doğasında bulunduğu belirtilebilir. İnsanın ahlâkî doğası, bilimsel olarak araştırılan ihtiyaçlara dayanan “insan doğası” ile ilişkilidir ama bu ilişki çok zayıftır. İnsan haklarına hayat için değil, onurlu bir hayat için “ihtiyaç duyulur. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde belirtildiğı gibi, insan hakları “insan kişisinin özündeki onurdan” kaynaklanır. İnsan hakları ihlalleri bir kimsenin insanlığını inkâr ederler, yoksa kişinin ihtiyaçlarını tatmin etmesini her zaman engellemezler. İnsan haklarına sağık gereklerinden dolayı değil; fakat onurlu bir hayat için, bir insana özgü değerli bir hayat için “ihtiyaç” duyulan şeylerden dolayı sâhibizdir. İnsan hakları öğretileri insan haklarına sâhip olmakla insan olmayı bir tutarlar. İnsan haklarından yararlanmayan bir kimsenin kendi ahlâkî doğasına yabancılaşmış olduğu hemen hemen kesindir. Bunun için insan hakları, bir kimsenin bunlardan yararlanamayacağını reddedilmesi anlamında değil –çünkü bütün baskıcı rejimler kendi yurttaşlarını sürekli olarak bu haklardan yoksun tutmaktadır– fakat bu hakların kaybının ahlâkî olarak “imkânsız” olduğu anlamında vazgeçilmezdirler; kişi, bu hakları kaybetmesi hâlinde, bir insan için değerli bir hayat yaşayamaz.<sup>5</sup>

Üçüncü olarak da bu tür bir soruya, “saçmaya indirgeme (*reduktio ad absurdum*)” yöntemiyle yanıt verilebilir. Çünkü burada bir nesneye âit olduğu düşünülen nesnel bir özelliğın onda bulunup bulunmadığı söz konusu edilmemekte, fakat

onun sâhip olması gereken bir özelliği sorgulanmaktadır. Başka bir ifadeyle, sorun varlık bilimsel (ontolojik) değil, fakat ödev-bilgiseldir (deontolojik). Burada izlenecek yol, “Bunun böyle olması gerekir” şeklinde dile getirilen bir teze “Niçin?” diye sorulduğunda, onun tersi olması durumunun saçma, uygunsuz, hatta yararsız ve zararlı olduğunun gösterilmesidir. O hâlde, “İnsan niçin değerlidir ve bu değeri kendisine neden verir?” şeklindeki soruya, yine bir soru ile yanıt verilebilir: “İnsan kendisine değer vermeseydi ne olurdu?” Eğer insana değer verilmesiydi, büyük ihtimâlle yaşam da olmazdı. İnsana anlam ve değer verme, insanın insan olmasını sağlayan, birlikte yaşamasını olanaklı kılan, onun temel bir edimidir. Aksi hâlde insan, Hobbes’un “herkesin herkese karşı savaşı” (*bellum omnium contra omnes*) diye adlandırdığı bir durum içinde olurdu, hayvandan farkı olmazdı, hatta hayvandan daha zorda olurdu ve varlığını sürdüremezdi. Çünkü böyle bir durumda hayvanın yaşamasını olanaklı kılan içgüdü, insanda eksiktir. Demek ki, insanın kendisine değer vermesi, onun bir var oluş koşuludur, insanın hakları olması; olmazsa olmaz temel bir niteliğidir. İnsanın hakları olması, temelini onun böyle bir değer taşıyıcısı olmasında bulmakla hak kavramı da temellenmiş olur. Çünkü ancak değeri kendisinden menkûl olan insanın hakları olabilir.<sup>6</sup>

Bu temellendirmeler ışığında insan haklarını şöyle tanımlayabiliriz: “İnsan hakkı; hangi ulusal, zümrevî veya meslekî topluluktan olursa olsun, her kişinin, yalnızca insan olması nedeniyle sâhip bulunduğu özgürlük değerinin veya eylem potansiyelinin başkalarının tanınmasını ve her çeşit dış müdahaleye karşı korunmasını gerektiren en üstün ahlâkî taleptir.”<sup>7</sup>

Bu ahlâkî talepler özünde siyasal bir nitelik taşırlar. İnsan

hakları doktrinin temel işlevi, siyasal iktidarların keyfi müdahalelerine engel teşkil edip iktidarı sınırlandırmak; iktidarı, bireyin rızasına dayandırarak bireyin kendini gerçekleştirebilmesinin yolunu açmak ve devletin bütün uygulamalarında insan haklarını koruma duyarlılığıyla hareket etmesini sağlamaktır. Bu itibarla, insan hakları, ilk ortaya çıktığı günden bu yana siyasal bir nitelik taşımakta ve siyasal iktidara karşı ileri sürülmektedir. İktidarın ve dolayısıyla yürürlükteki hukuk düzeninin bu hakları tanınması, koruması ve güvence altına alması gerekir.<sup>8</sup> Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, insan hakları, insanın kişiliğine ve onuruna bağlı olduklarından, iktidarların, diğer deyişle pozitif hukukun, tanıma eylemine bağlı değildir. İktidar ve hukuk bu hakları tanımaya veya saygı göstermeye de, insan hakları yine beşerî şahsiyete bağlı olmasının gereği niteliklerini kaybetmeyeceklerdir.<sup>9</sup>

İnsan hakları doktrinin, 20. Yüzyıl’daki en önemli kazanımı, uluslar üstü bir nitelik kazanmış olmasıdır. İnsan haklarının uluslar-üstü bir konu hâline gelmesi ise, politika teorisindeki klâsik egemenlik anlayışını değiştirmiş; 19. Yüzyıl’ın mutlak ve merkezîyetçi egemenlik kavramı yerini, sınırlı ve paylaşılan egemenlik anlayışına bırakmıştır. Egemenlik kavramındaki bu kırılma aynı zamanda “ulus-devlet” anlayışındaki aşınmanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği gibi oluşumlar, klâsik egemenlik kavramının anlamını kaybetmesine, egemenliğin yeniden (insan hakları çerçevesinde) tanımlanmasına sebep olmuştur.<sup>10</sup> Bugün artık modern demokrasilerde ulusal irade meşruiyetin tek kaynağı olarak kabul edilmemektedir. Yurttaşların hayatını ve özel özgürlüğünü, yani kişisel hayat plânlarını izlerken ihtiyaç duydukları hareket alanlarını güvence altına alan ve bizatihi

# 1

## İNSAN HAKLARININ DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI



### A. GİRİŞ

**İ**NSAN HAKLARI, BÜTÜN İNSANLARIN DOĞUŞTAN VE YAŞAMI boyunca bazı temel hak ve özgürlüklere sâhip olduğu, bu haklardan yararlanması ve yararlandırılması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. İnsan haklarının bilinen en yaygın tanımı, “insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları” biçimindedir.<sup>33</sup>

Günümüzde insan hakları kavramı, hukuk ve siyaset teorisi gibi sosyal bilimlerin ve felsefi tartışmaların merkezinde yer almakta, temel sorunsallardan birini oluşturmaktadır. Bugünün dünyasında insan haklarından hareket etmeyen veya referans noktası olarak insan haklarını almayan bir sosyo-politik öneri ciddiye alınma şansını peşinen kaybetmiştir. Bu hem iç politikada, hem de dış politikada böyledir. Bugün, sâdece iç düzenlerini insan haklarına dayandırmayan devletlerin değil,

aynı zamanda dış politikalarında da insan hakları duyarlılığıyla hareket etmeyen devletlerin de meşrulukları ciddi biçimde sorgulanmaktadır.<sup>34</sup> Zira insan hakları, ulusal ve uluslararası alanda gerek kapsamı ve barındırdığı haklar, gerekse her geçen gün artan güvence mekanizmaları ile daha bir işlevsel hâle gelmiş, toplumsal, siyasal ve hukukî sistemlerin yetkinleştirilmesine yönelik ahlâkî taleplerin asıl dayanağı olmuştur. Artık evrensel insan haklarına uyum sağlayamayan siyasal ve hukukî rejimlerin meşru olarak değerlendirilmeleri mümkün görünmemektedir.

Toplumsal yaşamı algılamaya ve geliştirmeye yönelik kültür kodlarından hiçbiri, tarihsel süreç içerisinde kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. İnsan hakları gibi ideolojik ve siyasî değer yüklü kavramların da ortaya çıkışı, uzun bir fikri ve tarihi tecrübeye dayanmaktadır.<sup>35</sup> İnsanlık, haklarına sâhip olabilmek için, var oluşundan günümüze kadar, hem teorik plânda hem de eylemsel olarak çok yoğun bir mücadele vermiştir. İnsan hakları düşüncesi, ancak bu mücadelelerin sonucunda toplumsal değerler alanında ön plâna çıkmış ve bütün insanlığın sâhiplendiği bir konu olmuştur. Bir başka deyişle, insanın, insan onuruna yakışır bir şekilde yaşayabilmesinin başlıca şartını oluşturan insan haklarının bu derece geliştirilmesi, güçlenmesi ve itibar kazanması; bu kavramın çok geniş bir tarihsel birikime sâhip olmasının doğal bir sonucudur. Bu nedenle, çalışmamızın bu bölümünde, insan haklarına ilişkin aktüel tartışmaları daha iyi okuyabilmek için, insan haklarının düşünsel arka plânını yansıtmaya ve bu kavramın Antik Yunan'dan günümüze kadar geçirdiği evrimleri ana hatlarıyla özetlemeye çalışacağız.

## B. ESKİÇAĞ'DA İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİ

İnsan hakları mücadelesi temelde; siyasal erkin ya da daha kuşatıcı bir ifade ile devlet erkinin sınırlandırılması talebini gerçekleştirmeye çalışan bir mücadeledir. Bunun nedeni, devlet-birey ilişkisi ekseninde değerlendirildiğinde, bunlar arasında “eşitsizlikçi güç ilişkisi”nin bulunmasıdır. Bu nedenle insan hakları, özü itibarıyla, siyasal erkin sınırlandırılmasında, yani kamusal erkin olası keyfi kullanımının frenlenmesinde odaklaşmaktadır.<sup>36</sup>

Bu bağlamda, genel bir ifade ile siyasal iktidarlara karşı insanların mutlak olarak korunması gereğinin anlaşıldığı, insanların siyasal iktidarlar karşısında dokunulmaz ve devredilmez birtakım haklara sâhip olduklarının belirtildiği andan itibaren insan hakları düşüncesinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu düşüncenin ilk nüvelerini, aynı zamanda felsefeye ve demokrasiye de beşiklik etmiş olan, Antik Yunan'da bulmaktayız. Bir başka ifade ile insan hakları hukuku tekniği, ilk kaynağını Antik Yunan'da bulan uzun bir düşünsel gelişme ve sosyal değişimin ürünüdür.<sup>37</sup> Aslında, Antik Yunan'da ne düşüncede ne de uygulamada siyasal iktidarın sınırlandırılması, insan hak ve özgürlükleri gibi değerler yerleşiklik kazanmış değildi. Eskiçağ anlayışı, birey, hak, özgürlük gibi temel değerlerle yoğrulmuş sayılmazdı. Ama özgürlük doktrini ve pratiği değilse bile, özgür düşünüşün ve hümanizmanın kökeni Yunan uygarlıklarına dayanır.<sup>38</sup> Bu itibarla, insan hakları konusunda yapılan tüm çalışmalarda, bu doktrinin arka plânını Antik Yunan'dan başlayarak izleme yönelimi göze çarpmaktadır.

### 1. Felsefi Düşüncenin Doğuşu

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde insanların, kendilerini yaşadıkları çevreden “farklı” bir varlık olarak görmedikleri bilinmek-

tedir. Bu dönemde insanlar; kendilerini çevrenin (doğanın) bir parçası olarak görmekte, çevreye (doğaya) dışarıdan bakabilecek bir bilgiye sâhip bulunmamaktadır. İnsan ile doğanın bilinç düzeyinde ayrılmadığı bu dönemde; “özne-nesne, bilen-bilinen, gösteren-gösterilen” gibi ayrımlara gidilememektedir.

İnsan-çevre birliği, gerilimli bir birlikteliktir. Çünkü çevrede, insanın kontrol edemediği ama yaşamasını son derece zorlaştıran birtakım olaylar yaşanmakta, insanlar bu olayları açıklama zorunluluğu duymaktadırlar. Mitoslar, insan ile çevre arasındaki bu gerilimli birlikteliği devam ettirmeyi amaçlayan kurgulardır. Düşünerek değil yaşanarak yaratılan, hayatın kendisinden türetilen, kimin tarafından yaratıldığı bilinmeyen ve nesilden nesile geçen mitoslar; hem insan-çevre birlikteliğindeki gerilimleri azaltmayı, hem de insanların bir arada yaşamasını sağlamayı amaçlamaktadırlar.

Ama zamanla insanlar; doğa üzerinde etkide bulunabildiklerini, doğayı değiştirebildiklerini gördükçe, doğa, kendilerinden çıkar ve bir nesneye dönüşür. İnsanın kendini doğadan ayırması, doğanın dışında bir “ben”inin bulunduğu farkına varılması, bir başka ifade ile özne ile nesnenin arasında fiili bir kopukluğun yaşanmasıyla felsefi düşüncenin doğduğu söylenebilir.

Aristoteles, insanların doğal olarak bilmek istediklerini belirtir. Bu bilme isteği, ilkin birtakım pratik gereksinimlerden kaynaklanır. İnsanlar, kendilerini çevreleyen evreni, içinde yaşadıkları toplumu ve bizzat kendilerini anlamak, değiştirmek ve bir süreklilik içinde yaşamlarını idame ettirmek için çeşitli bilgiler edinir ve üretirler. Ama daha sonra öyle bir zaman gelir ki, insan, sâdece yaşamı sürdürmek için gerekli pratik ve teknik

bilgiler edinmekle yetinmez, yalnızca bilmek için bilmek ister. Böylece pratiğin üzerinde teoriye yükselir, dolayısıyla bilime varır. İşte felsefe böyle bir anda, böyle bir ortamda doğmuştur.<sup>39</sup>

Felsefe deyiimi, Yunanca “philosophia” sözcüğünden gelmektedir. Philosophia, “*philia*” ve “*sophia*”dan kurulmuş bileşik bir sözcüktür. Philia “sevgi”, *sophia* ise “bilgelik”, geniş anlamıyla “bilgi” demektir. Buna göre philosophia sözcüğü, epistemolojik olarak bilgiye sâhip olmayı değil; bilgiyi, bilgeliliği sevmeyi işaret etmektedir.<sup>40</sup>

Bu anlamda bir felsefe, yani doğruya ve bilgiye, doğrunun ve bilginin kendisi için yönelmiş olan bir felsefe, ilk defa, MÖ 7-6. Yüzyıl’larda, Anadolu’nun o zaman Yunanistan’a âit topraklarında, Miletos’da Thales ile başlamıştır.<sup>41</sup> Bu yüzyılda Yunanlılar için kutsal gelenek çağı kapanmaya yüz tutmuştu. Din ve geleneğin çizdiği dünya görüşü sarsılmış, bunun yerini tek kişinin kendi aklı, kendi görgüleriyle kurmaya çalıştığı bilime dayanmak isteyen bir tasarım almaya başlamıştı. İşte Yunan kültüründeki bu gelişme sayesinde felsefe doğmuş ve Yunanlılar felsefenin ilk yaratıcıları olmuşlardır.<sup>42</sup>

## 2. Doğa Felsefesi

Felsefe, ilk dönemlerinde insan ve topluma âit sorunlara tamamıyla kayıtsız kalmış, bütün ilgisini “doğa” üzerinde yoğunlaştırmıştır. İlkçağ’da Yunan Yarımadası’nda, dinin ve mitolojinin toplumsal ve siyasal konularla ilgili açıklamalarının yaşananlara ters düştüğü görülünce, evren ve doğa ile ilgili mitolojik açıklamalara olan inanç da sarsılmış ve Yunan düşünürleri “mâdemki evrendeki olaylar tanrıların istekleriyle ve iradeleriyle oluşmuyor, o hâlde bu olayların temelindeki

## 2

### İNSAN HAKLARI KAPSAMI ÜZERİNE TARTIŞMALAR VE LİBERAL PERSPEKTİF



#### A. GİZEMLİ BİR NOSYON: HAK

“**H**AK” NOSYONU HÂLEN “ÇOK GİZEMLİ BİR şey”<sup>163</sup> olarak düşünölmekte ve bu kavramının nereden geldiği, nasıl kazanıldığı, sınırlarının ne olduğu konusunda, özellikle hukukçular arasında, bir mutabakata varılamamaktadır. Kant’ın “Hukukçular, kendi hukuk mefhumlarına hâlâ târif aramaktadırlar” sözü aynı şekilde hakkın tanımını için de geçerlidir. Gerçekten de, hukuku tanımlamakta yaşanan zorluklar gibi, hak kavramının da ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği, hukuk tarihi boyunca hukuk felsefesinin ve medenî hukukun en temel sorunu olmuştur. Bu yüzdendir ki, birçok hukuksal kavramı tanımlamış olan Alman Medenî Kanunu bile, hakkın ne olduğunu tanımlamayı göze alamamıştır.<sup>164</sup>

Aslında, hak-hukuk gibi kavramların kesin bir tanımının ve-

rilmesi ve bu tanımın hukukî metinlerde yer almasının doğru ve işlevsel bir yöntem olmadığını belirtmek gerekir. Hukuksal metinlerde yer alan bu tarz tanımlar, genelde siyasal otoritenin yönetim ve özgürlük anlayışını yansıtacağından, zamanla değişen toplumsal kurallarla çelişecek ve insan özgürlükleri için bir tehdit unsuru oluşturacaktır. Ökçesiz, bunu şöyle ifade etmektedir: “Hukuk kavramının normatif bir yapıya büründürülmesi temel bir çelişkidir. Çünkü bu girişim, toplumsal değişimin ve insanın kendini tanıma yeteneğinin yadsınması sonucunu doğurur. Bu, büyük kabı küçük kaba sığdırmak gayreti gibidir. Ama devlet bunu hep yapar... Hukuk, hep tanımlanacaktır. Ama burada dikkat edilmesi gereken nokta, buna bir son verme çabasının vahametidir. Böyle bir girişim ancak siyasî olabilir ve en trajik sonucunu devlet aygıtını ele geçirerek yapar.”<sup>165</sup> Bu nedenle yapılması gereken, hak kavramını hukuksal metinlerde tanımlamaktan kaçınmaktır. Nitekim İsviçre Medenî Kanunu’nun yaratıcısı olan Eugen Huber hak ve benzeri hukuksal kavramlarının öğretiye bırakılması gerektiğini savunmuştur.<sup>166</sup> Bu işlevsel bir öneridir. Çünkü ancak bu sayede, hukuk ve devlet gibi var oluş araçlarımızın işlevlerine yabancılaşmasını açığa çıkarabilecek ve yaşamın dinamiklerine uyan bir hukuk ve hak tanımı sürekli olarak yapılabilecektir.

Doktrinde hak kavramının kapsamını belirlemek için çok geniş tartışmalar yapılmış ve değişik teoriler öne sürülmüştür.\* Bu tartışmaların ışığında şunu belirtmek mümkündür:

\* Teoride hak kavramı üzerinde tartışan düşünürleri iki başlık altında toplamak mümkündür: Bir tarafta hakkın varlığını kabul edenler (Savigny, Jhering, Jellinek, Austin, Zitelmann, A. von Tuhr), diğer tarafta ise hakkın varlığını reddedenler (Bentham, Duguit, Kelsen, Lundsteed, Schwarz) Bu teoriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Güriz-HF, s. 129-147; Güriz-HB, s. 44-47

Hak kavramının tanımının yapılması ve içeriğinin belirlenmesi oldukça güç bir meseledir. Bu nedenle, bu kavramın hukukî metinlerde tanımlanmasından, kesin çizgilerle sınırlandırılmasından kaçınmak lâzımdır. Ama bu, hak ve hukukî ödev gibi kavramların hukuk hayatında kullanılmaması veya hukuk biliminden uzaklaştırılmaları anlamına gelmez. Hak ve benzeri kavramlara başvurmadan, hukuk hayatında hukukî ilişkilerin gerçekleşebileceklerini kabûl etmek mümkün değildir. Bu itibarla hak kavramını ve unsurlarını açıklamak, insan hakları tartışması için de vazgeçilmezdir.

## B. HAK KAVRAMI

“Hak” kavramı, sözlükte “gerçek, sâbit ve doğru olmak, gerekemek, bir şeyi gerçekleştirmek” anlamları yanında “buyurmak, bir kanunla sâbit hâle getirmek; Tanrı veya insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz” mânâlarına da gelmektedir. Hak kelimesi adâlet; adâlet veya geleneğin gerektirdiği veya kişiye tanıdığı şey, gerçek ve doğru olan şey, gerçeğe uygunluk” anlamlarında da kullanılmaktadır. Hukukta, “bireyin, korunmasını isteme konusunda yetkili sayıldığı, hukuken tanınmış menfaat” diğer bir ifadeyle “hukuk tarafından korunan ve bu korumadan yararlanılması ferdin iradesine bırakılan menfaat şeklinde tanımlanmaktadır ki; bu tanımda hem şahıslara hukuk düzeni tarafından tanınan bir irade kuvveti ve hâkimiyeti hem de hukuk tarafından korunan menfaat unsurları yer almaktadır.\*

\* Harman, s. 77 “Hak”ka ilişkin tartışmalarda iradeyi esas alan tanımlar, irade kuvvetinden yoksun olanların hak sahibi olması durumunu göz ardı ettiğinden; menfaati esas alan hak tanımları ise, menfaat sona erse bile hakkın devam ettiği ve hak olmaksızın korunan menfaatleri dikkate almadığından ötürü eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Bu konuda bkz: Gü-



İngilizcedeki “hak” kelimesinin iki ahlâki ve siyasi anlamı vardır: Doğruluk ve yetki. Birincisinde bir şeyin doğru (haklı) olduğundan, doğru (haklı) olan bir eylemden söz ederiz. İkincisinde ise, bir kimsenin bir hakka sâhip olduğundan bahsedebiliriz. Normal olarak haklardan söz ettiğimizde bu ikinci anlamı vurgulamış oluruz. İnsan haklarını, kişinin sırf insan olduğu için sâhip olduğu haklar olarak ciddiye alırsak, önce bir hakka sâhip olmanın ne anlama geldiği üzerinde durmalıyız.<sup>167</sup>

Hak sâhibi olmaktan söz ettiğimiz zaman, hak sâhibi olduğu varsayılan bir kişinin bir şeye yetkili olduğu veya o kişinin bir şeyi meşru olarak talep edebileceğini belirtmek isteriz. Hukuk dilindeki hak kavramı da özünde, böyle bir yetki veya meşru talebin hukukî biçimde ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Gerek günlük dilde, gerek hukukî-felsefî söylemde, bir şeye hakkımız olduğu yönündeki iddia, o şeye yönelik iddiamızın tartışmazlığını ve herkesçe tanınmasını içermektedir. Hak kelimesinin bu tarzda kullanılması, içinde ahlâki meşruluk düşüncesini barındırmaktadır. Hakkın, varlığı tartışılmaması gereken bir yetki ve meşru talep olarak anlaşılması bunu gerektirmektedir.<sup>168</sup>

Hukukta hakkın önemli bir özelliği, onun hak sâhibi bakımından bir zorunluluğu değil, bir cevaz (izin) durumunu ifade etmesidir. Eğer bir kimse için bir zorunluluk söz konusu ise, o kişinin hak sâhibi olmasından bahsedilemez, o olsa olsa “ödevli”dir. “Cevaz” anlamında hak bir kişiye takdir yetkisi tanır, onu hukukî iktidarla donatır, bunu kullanıp kullanmamak hak sâhibine kalmıştır. Bu iktidar, fiilen bir talep etme yetkisidir; bu pozitif de negatif de olabilir, ama böyle bir yetkinin olmadığı bir yerde haktan söz edilemez.<sup>169</sup> Hakkın bir başka yönü de

“başkasının özgürlüğüne müdahale edebilme” ile ilgilidir. Bir hakkı ileri sürmek, başkasının özgürlüğüne müdahale etmek için haklı bir nedenin var olduğunu ileri sürmektir. Bu özgürlük kısıtlaması kişinin ya bir şeyi yapmaya zorlanması ya da bir şeyi yapmaktan kaçınması biçiminde ortaya çıkabilir. Müdahalenin haklılık nedeni ise, yerine göre hukuktan ya da gelenekten kaynaklanabileceği gibi, sırf bir ahlâki gereklilikten de doğabilir.<sup>170</sup> Özetleyecek olursak, bir hakkın varlığından anlamlı olarak bahsedebilmek için şu unsurların bulunması gerekir:

**1. Yetki:** Hakkın özü, bir şeyi yapabilme yetkisidir. Bu, onun aynı zamanda zorunluluk değil bir izin niteliği gösterdiği anlamın da taşıyıcıdır. Başka bir anlatımla, hak sâhibi hakkın konusundan yararlanıp yararlanmamak bakımından bir takdir yetkisine sâhiptir; kişi hakkını kullanmaya zorlanamaz.

**2. Talep:** Her hak, sâhibine olumlu ya da olumsuz bir talepte bulunma yetkisi verir. Genellikle “özgürlük hakkı” negatif taleplerin, “talep hakkı” ise hem olumlu hem de olumsuz taleplerin dayanağı olabilir. Başka bir ifade ile bir hak başkalarına ya sırf bir kaçınma yükümlülüğü yükler, ya da kaçınmaya ek olarak bir edim yükümlülüğü yükler.

**3. Tanınma-Saygı Gösterilme:** Bir hak iddiası, hakkın konusundan yararlanma yetkisinin genel ve özel olarak tanınmasını, ona saygı gösterilmesini iddia etmek zorundadır. Hukukî haklar söz konusu olduğunda, bu özellik “zorla yerine getirme” ile takviye edilir. Hak sâhibi, hakkını tanımayan veya ihlâl edenlere karşı yasal yollara başvurarak hakkın konusundan yararlanmasını fiilen sağlayabilir. Sırf bir ahlâki hak durumunda ise, hakkı ihlâl edilen kişinin buna karşı koyabilmesi ahlâki iddiayla sınırlıdır.<sup>171</sup>

# 3

## İNSAN HAKLARININ EVRESELLİĞİ VE LİBERAL PERSPEKTİF



### A. "EVRESELLİK BUNALIMI"

**İ**NSAN HAKLARI DEYİMİ, POZİTİF HUKUKUN DIŞINDA ve üstünde bir anlam taşır. Yalnız var olanı yani kamu otoritelerince tanınanı değil, olması gerekeni de kapsar. O kadar ki, bu hakların tanınması kamu otoritelerinin bu konudaki kabûllerine bağlı olmadığı gibi, kamu otoritelerinin bu hakları reddetmeleri de bunları insan hakları kavramının çerçevesinden çıkartmış sayılmaz. Bu açılardan söz konusu deyim benzerlerinin en kapsamlısı olup "evrensellik" iddiasını taşımaktadır.

İnsan hakları, "olması gereken"i ve "evrensellik"i yansıttığı içindir ki, ideal olanın aranması ve ulaşılması gereken hedefe yönelmeyi ifade etmektedir ve bu da, sürekli bir arayış ve yürüyüş demektir. Bu yüzden de insan hakları teriminin içeriğini dolduran hammadde, hukuk ise, ona yön çizen ve ivme kazan-

dıran asıl itici güç, kendini dar hukuk kalıpları içinde hapseden felsefî düşünce ve siyasal eylemdir.<sup>276</sup> Bu nedenle, denilebilir ki, insan haklarının dünya çapında insan onuruna yakışır bir siyasal düzeni gerçekleştirebilmesi, ancak onun evrenselliğini vurgulayan siyasal akımların güç kazanması bağlıdır.

Son yarım yüzyıl içinde, insan haklarının evrenselliği konusunda gerek hukuksal gerek siyasal alanda büyük merhaleler kat edilmiştir. Fakat buna karşılık, özellikle 1960'lı yıllardan sonra, insan haklarını Batı kültürünün bir dayatması olarak algılayıp bunun evrenselliğini kabûl etmeyen siyasal söylemler de büyük güç kazanmışlardır. Aslında modern insan hakları kavramına karşı, doğuşundan itibaren, ciddi itirazlar geliştirilmiştir. Özellikle muhafazakârlar ve sosyalistler, bu hakların liberal kökeninden ve evrenselliğinden büyük rahatsızlık duymuşlardır. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyanname-si'nden beri, muhafazakârlar; toplumu parçaladığı ve geleceği yok ettiği gerekçelerine dayanarak insan haklarının bireyci tabiatını eleştirirlerken, sosyalistler de kolektivist düşüncelerle insan hakları kavramına muhalefet etmişlerdir.<sup>277</sup> Bu muhalefet, özellikle 1960'lı yılların sonu ve 70'li yılların başında büyük bir hareketlilik kazanmıştır. Zira bu yıllarda iki-kutuplu dünyanın her iki kutbunda da, insan haklarına inancı zayıflatan önemli toplumsal problemler yaşanmaktaydı. Sovyet hâkimiyeti altında bulunan Demir Perde ülkelerinde vitrindeki "cennet"lere karşılık gerçekte, Çağlar'ın deyişiyle, "Dantevari bir cehennem" yaşanmaktayken, Batı'da 68'in Kültür Krizi ve ertesinde 1973'lü yıllarda yaşanan sosyal-ekonomik kriz, "refah devleti" anlayışını ve "gelişme mitosu"nu çökertmiştir. Ve bu çöküşe karşılık Batı'da bulunan cevap "Post-modernizm" olmuştur. Post-modernist siyasal akımlar ise, İkinci Dünya Sa-

vaşı sonrası unutulmuş (ve unutturulmaya çalışılan) etnik, milli ve dini köklere geri dönüşü kutsayarak evrenselliği yadsımıştır.<sup>278</sup> Bunun sonucunda "insan haklarının evrenselliği" inancı büyük bir yara almış ve tüm dünyada bir evrensel kuralların varlığına ve geçerliliğine olan inancın zayıflaması anlamında bir "evrensellik bunalımı" baş göstermiştir.

"Evrensellik bunalımı" siyaset kuramı için çok acil bir kaygı konusudur, çünkü insan hakları konusunda sağlam ve genel kabûl görmüş bir inanç olmaksızın medenî ölçütlerin idame ettirilmesinin ne kadar zor ve tehlikeli bir iş olduğunu acı tecrübelerden geçerek öğrenmiş bulunuyoruz.<sup>279</sup> Bu itibarla, evrensellik karşıtı söylemlerin dile getirdiklerinin irdelenmesi ve bunlara karşılık evrenselliğin savunusunu yapmamızı sağlayacak argümanların geliştirilmesi, bugün siyasal ve sosyal teoriyle ilgilenenlerin en önemli entelektüel sorumluluklarından biridir.

## B. BUNALIMIN TARİHSEL ARKA PLÂNI

Bugün andığımız anlamda bir evrensellik bunalımının doğmasında hem Batı'da hem de Doğu'da var olan tarihsel önyargıların büyük bir rolü bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Batı'nın kendi kültürünü "üstün" bir kültür olarak görmesi, Doğu'nun ise bu kültüre "düşman" gözüyle bakması, üzerinde uzlaşılabilir bir değerler silsilesinin oluşmasını zorlaştırmıştır.

"Batı kültürünün diğer kültürler karşısında kategorik olarak bir üstünlüğe sâhip bulunduğu"\* biçimindeki düşünce,

\* Batı'da bu tür "üstünlük" iddialı bir düşüncenin türemesinin en büyük nedeni, Batı'nın geleneksel toplumun sınırlarını aşır kaçınılmaz ve geri dönüşümlü bir çıkış gerçekleştirmesidir. Bu çıkışı sağlayan etmenler arasında şunlar başta gelir: a) Burjuvazinin toplumsal ilişkileri ile girişimi

Batı'nın tarihsel ve toplumsal hâfızasında oldukça önemli bir yere sâhip olan bir düşüncedir. Bu düşünceye göre, Batı uygarlığı ile Batılı olmayan düşünce tarzları arasında yapısal bir farklılık bulunmaktadır. Batı kültürü, akılcı, eleştirci, disiplinli, değiştirici ve dönüştürücüdür; Doğu kültüründe ise bu nitelikler yoktur. Bu nedenle Batı, Doğu karşısında üstün bir konumda bulunmaktadır ve bu üstünlüğünün bir gereği olarak Batı, diğer kültürleri de ehlileştirme, uygarlaştırma misyonuna sâhiptir. En keskin ifadesini Rudyard Kipling'in bir şiirinde dile getirdiği "East is East and West is West, and never the twain shall meet (Doğu Doğu'dur, Batı da Batı ve bu ikisi hiçbir zaman birleşmeyeceklerdir)" sözünde bulan bu görüş çeşitli düşünce akımlarına mensup düşünürlerce güçlü bir şekilde savunulmuştur. Örneğin Marx ve Engels, Doğu ile Batı'nın birbirinden oldukça farklı olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre, ilerleme, gerilim ve diyalektik Batı'ya özgü ayrıcalıklardır, buna karşılık Doğu'da ise (özellikle Müslümanlığın egemen olduğu Doğu dünyasında) döngüsel bir durağanlık bulunmaktadır. Bu nedenle Batı sürekli evrim geçirirken, Doğu'da evrim bulunmamaktadır. Marx, *Louis Bonaparte'nin 18 Brumer'i*nde "Onlar (Doğulular) kendilerini temsil etme gücüne sâhip olmadıkları için temsil edilmelidirler" diyerek Batı için öngörülen bazı kurumların Doğu için öngörüle-

inisiyatifin kök saldıği üretim ve ticaret merkezleri olarak kentlerin gelişmesi, b) dinî-etik anlayışların geçirdiği değişim ("Protestanlık Ruhunu"), c) bilimin ve teknolojinin önünün alınamaz biçimde ilerlemesini ve Sanayi Devrimi ile birlikte doruğa çıkmasını sağlayan Batı'ya özgü bilgilenme yapısı. "Bütün bu gelişmeler de, 'sürü hayvanı', 'klan yaratığı' sürecini geride bırakmış ve topluluk bağlarının sınırlayıcılığından kurtulmuş bir 'birey' kişiliği yaratmıştır." (Guryeviç, s. 11) Galtung'a göre de Batılılığı yaratan şey, "onun rekabetçi ilişkiler içinde bireycilikle bir araya getirilmesi biçimidir. (Galtung, s. 27)

yeceğini belirtmiş ve Doğu'yu ya korkulan, ya da kontrol edilmesi gereken bir konuma düşürmüştür.<sup>280</sup>

Bu konuda aynı düşünce çizgisini izleyen Max Weber de, en çok tanınan ve tartışılan, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu"\* adlı kitabında, kapitalizm ile Protestanlık arasında somut tarihsel ilişkiler kurarak, disiplinli ve rasyonel davranmayı Protestan ahlakın belirleyici öğeleri olarak görmüş ve bunlara sâhip olan kültürlerin modernleşip gelişirken, diğerlerinin geride kalacağını belirtmişti.

Batı'nın kültürel üstünlük iddiası, Doğu'da bu kültüre karşı çok çeşitli tepkiler doğmasına sebebiyet vermiştir. Her şeyden önce Batı'nın ezici sömürgeleştirici baskısı altında bulunan ve toplumlarını bu ezici baskıdan kurtarmak ve ülkelerini modernleştirmek isteyen Doğulu yönetici ve aydınlar, Batı merkezci bu hegemonik ideolojiye şiddetle karşı çıkma ihtiyacı duymuşlardır. Bu karşı çıkışta farklı savunma tarzları benimsenmiştir. Şöyle ki, kimisi Batı'nın ilerlemesini tarihsel-konjunktürel bir olay olarak değerlendirip, kendi geçmişlerindeki şanlı günlere referanslarda bulunurken; kimisi de Batı'nın

\* Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çeviri: Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, 1985, İstanbul. Huntington, kültürel yapıların, demokratik ve ekonomik gelişme önünde bir engel olduğu şeklindeki Weberci tezinin yanıldığını belirtir. Weber ve Weberci gelenekten gelenler, Katolik ve Konfüçyüsçü ülkelerin başarılı bir kapitalistleşme ve demokratikleşme sürecini yaşamayacaklarını iddia etmelerine rağmen; Katolik ülkeler 1960, 1970 ve 1980'lerde demokratik hale geldiler ve ortalama olarak Protestan ülkelerden daha yüksek büyüme hızlarına sahip oldular. Aynı şekilde Konfüçyüsçü geleneğe sahip Asya ülkeleri de, bütün dünyaya örnek gösterilebilecek olağanüstü bir ekonomik gelişme yaşadılar. Bütün bunlar gösteriyor ki, "birtakım kültürlerin değişikliğe karşı kalıcı engeller olduğu argümanına belirgin bir şüphecilikle bakılmalıdır." (Huntington, s. 95)

## SONUÇ YERİNE



### A. DAHA FAZLA İNSAN HAKLARI DAHA DEĞERLİ DÜNYA

**İ**NSAN HAKLARI KISACA “İNSANA İNSAN GİBİ MUAMELE etmek”tir. İnsanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeden onlara özgür ve eşit bireyler olarak, insan onuruyla bağdaşan tarzda muamele etmek, insan hakları kavramının özüdür. “İnsana insan gibi muamele edilmesini talep etmek” anlamında insan hakları, insanların hayatî çıkarlarını savunmak açısından meşru görülen ve bir politika veya eylemle ilişkili bütün etkenleri (amaçları, hedefleri,...) gölgede bırakan, yani üstün bir yönü bulunan en güçlü haklardır. Bunlara inanmak, bir insanın amaç ve stratejilerine hizmet etmediği, daha doğrusu bu şekilde kendisini değerli görmeyeceği zamanlarda bile (ya da özellikle böyle zamanlarda) onları savunmaya bağlı kalmak demektir.<sup>325</sup> Bu nedenle insan haklarını savunmak;

herkese, her zaman ve her koşul altında, bütün insanların, insan olmak bakımından, eşit olduklarını ve eşit olan bu insanların ve haklarının her türlü amacın veya siyasal idealin üstünde olduğunu kabûl etme zorunluluğunu yüklemektedir.

İnsan hakları, yüce bir insanlık idealidir. Bu bakımdan hem bir paradoksal süreç, hem de sürekli bir evrime işaret eder. Tarihteki sosyal yaşama ilişkin bütün süreçler gibi insan hakları süreci de çelişkilerle doludur ve insanların kendisi de bu çelişkilerin bir parçasıdır.<sup>326</sup> İnsan hakları, kuramsal olarak, hiçbir şeyin genelleştirilmelerine karşı çıkamayacağı, pratikte, gezegenin bütün insanların daha fazla özgürlük ve saygınlığa özlem duyduğu ve daha kesin bir biçimde uygulanmasını talep edildiği günümüz dünyasında bile, paradoksal olarak daha fazla eleştiriye mâruz kalmakta<sup>327</sup> ve hâlen birçok ülkede yoğun bir biçimde ihlâl edilmektedir. Fakat dünya üzerindeki insan hakları ihlalleri, bize ne şaşırtıcı gelmeli ne de hayâl kırıklığına uğratmalıdır. Her ülkede ve her hukuksal yapılanmada çeşitli türden insan hakları ihlalleri görülebilir. Ancak bu veriden hareketle, “insan haklarına büyük bir hukukî güç vermek için gösterilen çabanın boşlukta kalacağı sonucu”<sup>328</sup> çıkarılmaz. Çünkü insan hakları öğretisi, aynı zamanda sürekli bir evrimi de yansıtır. Bu öğretisi, tarihsel süreç içinde, içinde barındırdığı çelişkilerini aşmak ve mükemmele erişmek için, sürekli olarak büyük bir çaba sarf etmiştir.

Bu durum, bir bakıma, modernliğin de en önemli özelliğini oluşturur. Zira modernlik, dâima eleştirisini kendisiyle birlikte geliştirir ve içindeki eleştirileri, yine kendi üzerine düşünerek, çözmeye uğraşır. Bu nedenle, “ütopyalar adına totaliter canavarlar doğurmuş, sanayi adına çevreyi kirletmiş, iş adına bireyi yabancılaştırmış, rekabet adına eşitsizlikler üretmiştir” ama bir yandan da

kendini sürekli olarak gözden geçirerek var olan hatalarını aşmaya çalışmıştır. Modern toplumlar modernliğin eleştirisiyle birlikte, alternatif arayışlarıyla kendilerini sürekli aşmaktadırlar.<sup>329</sup>

Bu bağlamda Batı insan hakları modelinin de, eksiklik ve sakatlıklarını onarma ve kendini sürekli yenileme yeteneğini ortaya koyduğu ifade edilmelidir. Büyük krizler, acı deneyimler pahasına da olsa, uzun vâdede “sistem içinde” çözümlenmiştir. Model, var olan hak ve özgürlük çemberini genişletmede, yenilerini üretmede de başarılıdır. İnsan haklarını ulusal yasalardan anayasalara yükselten ve daha sonra uluslararası hukukun konusu hâline getiren Batı insan hakları modeli, böylece uluslararası insan hakları hukukunun oluşumunda da asıl motor gücü rolünü oynamıştır.<sup>330</sup>

Hukukî yönden kaydedilen bu ilerleme çok büyüktür. Tarihte ilk kez ve beri yanda, dünyanın birçok bölgelerini kana bulayan vahşetlere rağmen, uygulamada hiçbir devlet insan haklarına ters düşen yasalar koymaya cesaret edememektedir. Hemen hemen bütün ülkeler, “acımasız, insanlık dışı ve aşagılâyıcı” muameleleri yasaklayan yasalarla donanmışlardır ve kuramsal olarak, yurttaşların fikir ve inanç özgürlüğünü güvence altına almaktadırlar. İşlenen suç ne olursa olsun, hiçbir yetkenin bir insan hayatına bilerek son verme sâhip olamayacağını düşünen çok sayıda devlet, ölüm cezasını kaldırmıştır. Dolayısıyla, hâlâ çok sayıda olsalar da, hükümetler ifade özgürlüğünü boğduklarında, muhaliflerine baskı uygulayıp onları öldürdüklerinde, bunları çoğu kez kendi koydukları yasaları çiğneme pahasına yapmaktadırlar.<sup>331</sup>

“Dünya, ancak kendisinde değerler gerçekleştiği zaman bir anlam kazanabilir.”<sup>332</sup> İnsan hakları, gerçekleşebildikleri ölçü-

de insan ve toplum hayatını zenginleştiren ve dünyayı anlamlandıran en üstün ahlâkî değerlerdir. Bu en üstün ahlâkî değerlerin vücut bulduğu “değerli bir dünya”nın yaratılması için, insanlığın verdiği mücadelenin ve aldığı mesafenin büyüklüğü inkâr edilemez; ancak bu uğurda daha aşılması gereken birçok engel ve kat edilmesi gereken epey uzun bir yol var. Bu engelleri bertaraf etmek ve bu yolu daha kısa bir sürede alabilmek için, üzerinde titizlikle durulması ve her dâim güçlü bir şekilde vurgulanması gereken önemli noktalar bulunmaktadır:

1. İnsan hakları ile insanların idealleri birbirinden ayrılmalı, bunlar karıştırılmamalıdır. İnsan hakları bütün bir külliyeti ve çeşitliği içinde bütün insanî gayret ve hedeflere yönelik bir rehber niteliğinde tasarlanmış bir ahlâk anlayışı değildir. İnsan hakları birinci dereceden yönetimlere ve yönetsel kurumlara yönelik ilkelerdir. Daha da özel de insan hakları, çağdaş toplumların kamu alanlarına birincil olarak uygulanabilecek kamusal ahlâkın bir parçasıdır.<sup>333</sup> Bu anlamda insan hakları, siyasal iktidara karşı yöneltilen ve temel amacı bu iktidarı sınırlamak olan sivil ve politik haklardır.

İnsan hakları literatüründe, “ekonomik ve sosyal haklar” olarak nitelendirilen haklar ise, hukuken bir “hak” olmaktan çok, bir “ideal” niteliği taşımaktadırlar. Bir toplumda, herkesin standartları yüksek bir yaşam sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu bütün ekonomik ve sosyal taleplerin karşılanması, tatmin edilmesi, elbette ki arzulan, gerçekleşmesi dilenen bir durumdur. Hatta birer ideal olarak bunların gerçekleşmesini ve geliştirilmesini sağlamak için sürekli olarak çalışmak ve araştırmak gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki bunlar birer “ideal”dir, “hak” değildir. Çünkü “bir ideal gerçekleştirmek istenen bir hedeftir, fakat tanımı gereği hemen derhâl gerçek-

leştirilmez. Bunun aksine hak; saygı gösterilecek ve ahlâkî bakımdan hemen şimdi saygı gösterilmesi gereken bir şeydir.”<sup>334</sup>

Bu idealleri “hak” olarak kabul edip geleneksel haklarla aynı kategoriye sokmak, çeşitli sıkıntılara neden olur: Her şeyden önce; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları, sivil ve siyasal haklar hakların yanında ayrı bir hak sınıfı olarak düşünmek teorik olarak yanlıştır. Çünkü bu tür çabalar insan haklarının mahiyetini, işlevini ve iç bağlantılarını bulanıklaştırmaktadır. Donnelly’in isabetle belirttiği gibi, “Her iyi şeye insan hakkı diyerek, terimin bütün anlamını boşaltmak tuzağına düşmemeliyiz.”<sup>335</sup>

İkinci olarak, bu tür bir eğilim, binbir güçle kazanılan ve yaygınlaştırılan klâsik hakların, gerekirse sosyal ve ekonomik haklar için feda edilebilecek bir konuma itilerek zayıflatılmasına ve hatta zaman zaman yok edilmesine yol açmaktadır. Zira yanlış ya da ne de olsa yetersiz oldukları gerekçesiyle siyasî-hukukî hak ve özgürlüklerimizi reddedip, ekonomik ve sosyal birtakım hak ve özgürlüklerin de ihdas edilmesini tavsiye ettiğimizde yaptığımız şey, isteyerek yada istemeyerek de olsa, iktidarın hukukî/disiplinli kullanımından çok keyfi kullanımını tavsiye etmek, onun müdahalelerinin artmasını kabul etmek demektir. Sınırlanmamış bir devlet toplumsal yaşama eğer bir kez müdahale etmeye başlarsa, Hayek’in belirttiği gibi; bu müdahaleler hem alan hem tür olarak artacak, müdahaleler iç dinamik kazanan bir sürece dönüşecek ve en sonunda siyasal özgürlüğü ortadan kalkacaktır.<sup>336</sup> Siyasal özgürlüğü kaybettiğimizde ise, artık ele geçirebileceğimiz daha büyük, daha gerçek hiçbir özgürlük yoktur. Sartori’nin ifadesiyle “Dizideki ilk özgürlüğü çıkaralım, o zaman ‘özgürlük’ teriminin anlamı kalmaz. Siyasal özgürlük, bütün olumlu özgürlüklerin de *sine qua non*udur.”<sup>337</sup>

## SONNOTLAR



- 1 Erdem-*DÖ*, s. 10
- 2 Kuçuradi-*FİH*, s. 49
- 3 Erdoğan-*LTLS*, s. 63
- 4 Cranston, s. 254; Aynı konuda Donnely, s. 11; Galtung-s. 12-13; Kuçuradi-*FİH*, s. 49
- 5 Donnely, s. 27-29
- 6 Soykan, s. 4
- 7 Erdoğan-*İHÖG*, s. 35
- 8 Erdoğan-*AD*, s. 129; Erdoğan-*İHÖG*, s. 23; Yılmaz-*GİHT*, s. 152
- 9 Batum, s. 25
- 10 Arslan-*TAY*, s. 109
- 11 Habermas, s. 63; Erdoğan-*İHÖG*, s. 23; Gürbüz-*HM*, s. 11-12; Arslan-*TAY*, s. 111
- 12 Tezel-*BLO*, s. 34
- 13 Tanör-*TİHS*, s. 274-275; Friedman, s. 48
- 14 Erdem-*DÖ*, s. 18, Selçuk-*ÖYB*, s. 18
- 15 Erdoğan-*LTLS*, s. 63



- 16 Sartori, s. 231–235; Erdoğan-*LTLS*, s. 63; Aktan-*GLN*, s. 13–15, Belirtilen ilkelerin geniş bir değerlendirmesi için bkz: Yayla-*LİB*, s. 135–192
- 17 Erdoğan-*LTLS*, s. 73–74; Arslan-*ST*, s. 8
- 18 Parla, s. 99–100
- 19 Habermas, s. 63; Plattner, s. 21–22; Erdoğan-*DAC*, s. 101
- 20 Zakaria, s. 11–13
- 21 Erdoğan-*İHKY*, s. 11
- 22 Parla, s. 102
- 23 Hann, s. 144
- 24 Özbudun, s. 125
- 25 Heper, s. 177–188
- 26 Erdem-*HD*, s. 45
- 27 Çağlar-*İHGS*, s. 69–70
- 28 Tanör-*TİHS*, s. 275
- 29 Zabunoğlu, s. 11–12
- 30 CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 1930’lu yılların başında “liberal demek vatan haini demektir” diyerek, otoriter devlet geleneğinin Türkiye’de hiçbir alternatif tanımadığını ifade etmiştir. Türkiye’de liberalizmin algılanışı hk. bkz: Erdoğan-*LTLS*, s. 15, 16, 61; Erdoğan-*DAC*, s. 101–102; Yayla-*LB*, s. 193–194; Köker, s. 114–115; Çaha-*BDİ, Liberal Düşünce Sy. 1*; Aktan-*GLN*, s. 7; Berzeg-*LDK*, s. 26
- 31 Erdoğan-*LTLS*, s. 16
- 32 Aktan-*GLN*, s. 7
- 33 Akıllıoğlu, s. 150
- 34 Erdoğan-*İHT*, s. 136
- 35 Bolay, s. 121
- 36 Gemalmaz, s. 335
- 37 Çağlar-*AB*, s. 131
- 38 Tanör-*TİHS*, s. 258
- 39 Gökberk, s. 12
- 40 Arslan-*FG*, s. 16
- 41 Sözer, s. 21
- 42 Gökberk, s. 12
- 43 Şenel, s. 125
- 44 Gökberk, s. 41
- 45 Göze, s. 9
- 46 Ağaoğulları, s. 72
- 47 Sofist sözcüğünün anlamı hk. bkz: Weber, s. 38; Russell –1, s. 186–188; Gökberk, s. 46; Ağaoğulları, s. 73–77; Göze, s. 9–11; Şenel, s. 130–131; Akad, s. 5; Meriç, s. 25–28
- 48 Şenel, s. 131; Göze, s. 11
- 49 Akad, s. 5 vd.
- 50 Ağaoğulları, s. 85–86
- 51 Şenel, s. 129–130
- 52 Russell–1, s. 191
- 53 Weber, s. 40
- 54 Russell–1, s. 189
- 55 Şenel s. 130; Meriç, s. 26–27
- 56 Weber, s. 40
- 57 Erdoğan-*AD*, s. 129
- 58 Göze, s. 13; Gökberk, s. 46
- 59 Russell–1, s. 195
- 60 Weber, s. 41
- 61 Kant-*ANSY*, s. 213
- 62 Ağaoğulları, s. 80
- 63 Gökberk, s. 49
- 64 Gökberk, s. 47
- 65 Weber, s. 44
- 66 Öktem-*DHFA*, s. 141
- 67 Ağaoğulları, s. 143–144
- 68 Akad, s. 7

- 69 Göze, s. 117
- 70 Ağaoğulları, s. 145
- 71 Stace, s. 28–29
- 72 Ağaoğulları, s. 173–174
- 73 Ağaoğulları, s. 171–172
- 74 Platon, 369 d
- 75 Platon, 372 d
- 76 Platon, 373 c
- 77 Ağaoğulları, s. 200
- 78 Platon, 374 e
- 79 Ağaoğulları, s. 202
- 80 Popper-1, s. 92; Yayla-LB, s. 107; Russell-1, s. 219; Sözer, s. 20
- 81 Heywood, s. 108
- 82 Popper-1, s. 94
- 83 Russell-1, s. 219; Popper-1, s. 96
- 84 Popper-1, s. 156
- 85 Popper-1, s. 158
- 86 Popper-1, s. 93
- 87 Sabine, s. 166–167
- 88 Stace, s. 42–43
- 89 Ağaoğulları, s. 296
- 90 Ağaoğulları, s. 291
- 91 Aristoteles, Kitap 1, Bölüm 2, s. 9
- 92 Aristoteles, Kitap 1, Bölüm 2, s. 9
- 93 Aristoteles, Kitap 1, Bölüm 2, s. 10
- 94 Aristoteles, s. 14
- 95 Aristoteles, s. 8
- 96 Popper-2, s. 14
- 97 Popper-2, s. 13
- 98 Arslan-İDAE, s. 311
- 100 Kapani, s. 17
- 100 Akad s. 18; Kapani, s. 18
- 101 Ağaoğulları, s. 399
- 102 Stoizmin “bir siyasal doktrin” olmaktan ziyade “bir ahlak felsefesi” olduğu ve bu yüzden özgürlük kavramını siyasal açıdan değerlendirmediği yönündeki saptama için bkz: Lakoff, s. 142–143; Kapani, s. 19; Gemalmaz, s. 5
- 103 Guryeviç, s. 99–100
- 104 Çotuksöken, s. 69
- 105 Tanör-TİHS, s. 259
- 106 Kapani, s. 22–23; Gemalmaz, s. 7–8; Guryeviç, s. 21; Sander, s. 65; Akad, s. 23
- 107 Sander, s. 66–67
- 108 Saint Thomas hk. bkz: Kapani, s. 23–25; Göze, s. 78–88; Akad, s. 24–28; Şenel, s. 256–261; Öktem-DHFA, s. 221–227; Russell-2, s. 179–193; Gökberk, s. 170–174; Weber, s. 168–172; Güriz-HF, s. 186–189; Akın-KH, s. 50–59
- 109 Russell-2, s. 179
- 110 Şenel, s. 256–257
- 111 Marsilius hk. bkz: Akal s. 30–32; Kapani, s. 25–26; Bracher, s. 72
- 112 Marsilius, s. 313
- 113 Marsilius, s. 314
- 114 Marsilius, s. 314
- 115 Marsilius, s. 318–319
- 116 Marsilius, s. 322
- 117 Marsilius, s. 321
- 118 Kant-ANSY, s. 213
- 119 Jaspers, s. 104
- 120 Jaspers, s. 104
- 121 Galtung, s. 15

- 122** Kant-*ANSY*, s. 215
- 123** Kant-*ANSY*, s. 221
- 124** Tezel-*KKD*, s. 94
- 125** Turan, s. 55–56
- 126** Güriz-*HF*, s. 150–151
- 127** Güriz-*HB*, s. 209–211
- 128** Morin, s. 99–100; Turan, s. 63
- 129** Yılmaz-*GİHT*, s. 154
- 130** Erdoğan-*HDYV*
- 131** Locke' un siyasal felsefesinin genel hatları için bkz: Weber, s. 259–273; Russell–2, s. 367–419; Gökberk: s. 330–359; Güriz-*HF*, 201–208; Şenel, s. 334–349; Kapanı, s. 30–33; Gemalmaz, s. 29–32; Gürbüz-*YT*, s. 26–29; Öktem-*DHFA*, s. 176–179; Tanör-*TİHS*, s. 260–263; Akad, s. 60–63; Akın-*KH*, s. 126–129.
- 132** Arslan-*İDAE*, s. 312
- 133** Locke, s. 81
- 134** Cranston-*JL*, s. 83
- 135** Locke, s. 177–200
- 136** Arendt s. 103
- 137** Yayla-*ÖY*, s. 38–39
- 138** Arendt, s. 104
- 139** Berzeg-*İHLM*, s. 118; Yayla-*LB*, s. 83; Gemalmaz, s. 31
- 140** Heywood, s. 109; Berzeg-*İHLM*, s. 118; Berzeg-*LDİ*, s. 208; Köker, s. 63; Yayla-*LB*, s. 82–83; Erdoğan-*LTLS*, s. 22; Güriz-*HF*, s. 204
- 141** Yayla- *LB*, s. 84
- 142** J. J. Rousseau'nun yaşamı ve siyasal-toplumsal teorisi hakkında, dilimize kazandırılan şu eserlerine bkz: Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Vedat Günyol, Adam Yayınları, 1984, İstanbul; Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Alpagut Erenuluğ, Öteki Yayınları, 1999, İstanbul; Rousseau, İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı, Çev: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, 1988, İstanbul, Rousseau, İtirafı-1, Çev: Reşat Nuri Güntekin, MEB Yayınları, 1991, İstanbul; Rousseau, İtirafı-2, Çev: Arif Obay, MEB Yayınları, 1991, İstanbul.
- 143** Şenel, s. 356
- 144** Heywood, s. 113; Köker, s. 58
- 145** Öktem-*DHFA*, s. 182
- 146** Rousseau, s. 49–51
- 147** Kapanı, s. 35
- 148** Köker, s. 69
- 149** Aktaran: Kapanı, s. 36
- 150** Hayek-*LDA*, s. 137; Erdoğan-*APS*, s. 13
- 151** Kartezyen gelenek hakkında geniş bir değerlendirme için bakınız: Hayek-*KYÖ*, s. 15–55
- 152** Yayla-*LB*, s. 108–109; Erdoğan-*LTLS*, s. 9
- 153** Giddens, s. 16–17
- 154** Gemalmaz, s. 221
- 155** Bessis, s. 31
- 156** Lindholm, s. 45; Batum, s. 26
- 157** Lindholm, s. 44
- 158** Gemalmaz, s. 334–335
- 159** Cranston, s. 251
- 160** Adı geçen belgelerin metinleri için bkz: Sencer, s. 47–51; s. 398–411; AİHS'nin İngilizce metni için bkz: Doğru, s. 283–305
- 161** Galtung, s. 13–14
- 162** Lindholm, s. 40–41
- 163** Nuttal, s. 205
- 164** Sungur bey, s. 151
- 165** Ökçesiz-*HFİ*, s. 131
- 166** Sungurbey, s. 151
- 167** Donnely, s. 19
- 168** Donnely, s. 19–22; Erdoğan-*AD*, s. 130
- 169** Erdoğan-*AD*, s. 131
- 170** Erdoğan-*İHÖG*, s. 23–24

- 171** Erdoğan-*AD*, s. 131
- 172** Erdoğan-*İHKY*, s. 10
- 173** Nuttall, s. 206
- 174** Donnelly, s. 23
- 175** Bu konuda bkz: Donnelly, s. 22-25
- 176** Gürbüz-*HM*, s. 11
- 177** Donnelly, s. 25, Gürbüz-*HM*, 11-12
- 178** Arslan-*İHKG*, s. 99-100
- 179** Hatemi, s. 29 Bu konuda bkz: Donnelly, s. 30-31; Sakman, s. 224; Soykan, s. 3; Erdoğan-*BT*, s. 6; Lukes-*Bİ*, s. 57-58; Yayla-*LB*, s. 150; Erdoğan-*LTLS*, s. 63-64; Galtung, s. 9; Karabaşoğlu, s. 193; Ensaroğlu, s. 54
- 180** Rand-*KN*, s. 162
- 181** Rand-*KN*, s. 162; Erdoğan-*DFÜ*, s. 66
- 182** Lukes-*Bİ*, 57-58
- 183** Kant-*PUE*; s. 24 (1. dipnot)
- 184** Yalçın; s. 161-162
- 185** Karabaşoğlu, s. 193
- 186** Erdoğan-*BT*, s. 6; Yayla-*LB*, s. 150
- 187** Kuyurtar, s. 163
- 188** Bu konuda ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz: Donnelly, s. 153-170
- 189** Erdoğan-*DFÜ*, s. 66
- 190** Sakman, s. 225
- 191** Lipson, s. 21
- 192** Donnelly, s. 30-31; Rand-*KH*, s. 266
- 193** Rand-*KH*, s. 268
- 194** Peker, s. 19, 22
- 195** Donnelly, s. 31
- 196** Erdoğan-*İHKY*, s. 11
- 197** İnsan haklarında, "sivil-siyasi haklar" ile "ekonomik-sosyal haklar" ayrımının doğuran koşullar hk. bkz: Donnelly, s. 38-41; Erdoğan-*İHKY*, s. 12-15; Kaboğlu-*ÖH*, s. 27-28, 237-238; Yayla-*LB*, s. 88-100; Galtung, s. 17-18; Berzeg-*LDİ*, s. 221; Yıldırım, s. 80-81; Yayla-*LİB*, s. 51 vd.; Akın-*THÖ*, s. 65-88, s. 107-133
- 198** Erdoğan-*AD*, s. 144-145
- 199** Donnelly, 42-43
- 200** Donnelly, s. 43
- 201** Donnelly, s. 46-47
- 202** Cranston, s. 251-255
- 203** Aktaran: Donnelly, s. 43-44
- 204** Shue, s. 29
- 205** Shue, s. 30
- 206** Shue, s. 31
- 207** Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Donnelly, s. 47-54
- 208** Donnelly, s. 48
- 209** Donnelly, s. 48
- 210** Donnelly, s. 50
- 211** Erdoğan-*AD*, s. 143
- 212** Erdoğan-*İHT*, s. 137-138; Erdoğan-*APS*, s. 13
- 213** Berzeg-*LDİ*, 211-212
- 214** Cranston, s. 254-255
- 215** Cranston, s. 251-256
- 216** Rivero, s. 18
- 217** Rivero, s. 20
- 218** Hayek-*KYÖ-2*, s. 142-143
- 219** Yayla-*ÖY*, s. 25-26
- 220** Yayla-*ÖY*, s. 26-27
- 221** Hayek-*LSD*, s. 135
- 222** Sartori, s. 180
- 223** Sartori, s. 183
- 224** Sartori, s. 182

- 225 Lipson, s. 17–18
- 226 Yayla-ÖY, s. 28
- 227 Rand-İNH, s. 259–262; Yayla-LB, s. 163, 183–186; Yayla-ÖY, s. 27; Aktan-GLN, s. 17–18; Ensaroğlu-PS, s. 52; Erdoğan-APS, s. 7
- 228 Rand-İNH, s. 261
- 229 Lipson, s. 20
- 230 Rand-İHN, s. 261
- 231 Rand-İHN, s. 261
- 232 Galtung, s. 21–22
- 233 Sartori, s. 221
- 234 Yılmaz-MPSA, 210–211
- 235 Galtung, s. 21–23
- 236 Watrin, s. 38
- 237 Erdoğan-LTLS, s. 39–40
- 238 Berzeg-LDK, s. 79–80; Rana-İNH, s. 261–263
- 239 Morin, s. 222–223
- 240 Schmitter-Karl, s. 12–13
- 241 Schmitter-Karl, s. 12
- 242 Erdoğan-DAC, s. 100
- 243 Tanör-TİHS, s. 150; Yılmaz-MPSA, s. 210
- 244 Drucker-YG, s. 63
- 245 Drucker-YG, s. 65–67
- 246 Erdoğan-LTLS, s. 140–141
- 247 Yayla-ÖY, s. 153–154
- 248 Friedman, s. 144–145
- 249 Drucker-YG, s. 69–70
- 250 Bu konuda bkz: Friedman, s. 143–177; Yayla-ÖY, s. 158–160; Drucker-YG, s. 61–76
- 251 Bu tarz bir karşılaştırma için bkz: Brezezinski-BÇ, s. 40–43
- 252 Sakman, s. 222
- 253 Rand-KN, s. 165
- 254 Heywood, s. 114
- 255 Tezel-KKD, s. 117
- 256 Tezel-KKD, s. 4
- 257 Tezel-KKD, s. 107–108
- 258 Rand-KN, s. 166; Aynı konuda bkz: Aktan-GLN, s. 101; Erdoğan-HD-YV; Arslan-ST, s. 8 d.
- 259 Kaboğlu-İHA, 282–283
- 260 Tanör-TİHS, s. 263
- 261 Donnely, s. 111
- 262 Donnely, s. 110
- 263 Berzeg-LDİ, s. 212
- 264 Friedman, s. 261, 317–318, 323; Erdoğan-NL, *Liberal Düşünce Sy.* 1
- 265 Brezezinski-KÇD, s. 50
- 266 Erdem-HD, s. 33
- 267 Kuçuradi-İHAD, s. 138–139
- 268 Lukes-MA, s. 89
- 269 Barry, *Liberal Düşünce Sy.* 1
- 270 Rand-İHN, s. 262
- 271 Berlin, s. 103
- 272 Erdoğan-İHT, s. 138
- 273 Donnely, s. 79
- 274 Fukuyama-KD, s. 61
- 275 Donnely, s. 115
- 276 Özdemir, s. 65; Tanör-TİHS, s. 15–18
- 277 Ensaroğlu-UK, s. 340
- 278 Çağlar-BASD, s. 209
- 279 Lakoff, s. 143
- 280 Karlsson, s. 22
- 281 Arslan-İHKG, s. 93

- 282** Arslan-*İHKG*, s. 94–95
- 283** Gemalmaz, s. 345
- 284** Donnely, s. 119–122
- 285** Erdoğan-*MİD*, s. 90
- 286** Habermas, s. 64
- 287** Galtung, s. 11
- 288** Galtung, s. 11
- 289** Berger-*GDD*, s. 37
- 290** Gemalmaz, s. 346
- 291** Fukuyama-*SG*, s. 197–198
- 292** Lindholm, s. 61
- 293** Huntington, s. 95
- 294** Göle-*İYK*, s. 37
- 295** Berger-*GDD*, s. 37
- 296** Lindholm, s. 57
- 297** Galtung, s. 33
- 298** Galtung, s. 33–34
- 299** Bu konuda bkz: Donnely, s. 134; Erdoğan-*ÇRF*, *Liberal Düşünce Sy.* 6; Yürüşen, *Liberal Düşünce Sy.* 4
- 300** Bessis, s. 32
- 301** Berger-*SG*, s. 325
- 302** Berlin, s. 104
- 303** Soykan, s. 3
- 304** Rand-*KH*, s. 267; Erdoğan-*İHKY*, s. 11, Arslan-*TAY*, 109–11
- 305** Galtung, s. 34
- 306** Erdoğan-*BT*, s. 7–8; Aynı konuda Sane, s. 260–262, Arslan-*İHKG*, s. 100; Beetham-Boyle, s. 102–103; Lindholm, s. 57
- 307** Yürüşen, *Liberal Düşünce Sy.* 4
- 308** Erdem, s. 20–21
- 309** Berlin, s. 100
- 310** Erdoğan-*ÇRF*, *Liberal Düşünce YS.* 6
- 311** Bu konuda bkz: Donnely, s. 11; Habermas, s. 64; Erdoğan-*İHT*, s. 136; Berger-*GDD*, s. 34–35; Erdoğan-*AD*, s. 154–155; Gürbüz-*HM*, s. 107–110
- 312** Donnely, s. 98; Erdoğan-*İHKY*, s. 7; Lindholm, s. 55; Erdoğan-*AD*, s. 155; Gürbüz-*HM*, s. 120, Erdem-*HD*, s. 37
- 313** Aktaran: Lakoff, s. 144
- 314** Donnely, s. 130–131; Erdoğan-*AD*, s. 155; Gürbüz-*HM*, 120–121; Aralan-*İHKG*, s. 98
- 315** Gemalmaz, s. 346–347; Peker, s. 21; Galtung, s. 7, 29; Donnely, s. 132; Gürbüz-*HM*, 48–52; Erdoğan-*BT*, s. 8
- 316** Donnely, s. 135; Erdoğan-*İHT*, s. 136; Erdoğan-*AD*, s. 154–155
- 317** Gürbüz-*HM*, s. 49
- 318** Donnely, s. 135
- 319** Drucker-*KÖT*, s. 65–66
- 320** Yayla-*LB*, s. 49–50
- 321** Drucker-*YG*, s. 263
- 322** Yayla-*LB*, s. 46
- 323** Erdoğan-*AD*, s. 62
- 324** Gürbüz, s. 110
- 325** Lukes-*MA*, s. 96
- 326** Galtung, s. 35
- 327** Bessis, s. 33
- 328** Rivero, s. 22
- 329** Göle-*İYK*, s. 12
- 330** Tanör-*TİHS*, s. 270; Galtung, s. 17
- 331** Bessis, 33–34
- 332** Aral-*DGN*, s. 27
- 333** Lindholm, s. 56
- 334** Cranston, s. 255
- 335** Donnely, s. 31

- 336 Yayla-*LB*, s. 215
- 337 Sartori, s. 240
- 338 Sartori, s. 240
- 339 Cranston, s. 255
- 340 Sadık, s. 119
- 341 Morin-143-144
- 342 Arslan-*İHKG*, s. 96-97
- 343 Lakoff, s. 43
- 344 Selçuk-*YAY*, s. 28
- 345 Erdoğan-*İHT*, s. 137
- 346 Tezel-*KKD*, s. 63
- 347 Tezel-*KKD*, s. 63-64
- 348 Kızılhaç Raporu, s. 23
- 349 Soykan, s. 2-3
- 350 Beetham-Boyle, s. 99
- 351 Beetham-Boyle, s. 105
- 352 Kızılhaç Raporu, s. 35
- 353 Brezezinski-*KÇD*, s. 171, 248-249
- 354 Lindholm, s. 44
- 355 Yayla-*ÖY*, s. 53
- 356 Donnelly, s. 29; Rivero, s. 21; Weingast, s. 45; Kaboğlu-*İHG*, s. 85; Kaboğlu-*İHA*, s. 287; Türk, s. 6-7, 26-27
- 357 Weingast, s. 245, 262
- 358 Çaha-*LTİ*, s. 45
- 359 Çaha-*BDİ*, *Liberal Düşünce Sy. 1*
- 360 Kaboğlu-*İHG*, s. 85
- 361 Ensaroğlu-*PS*, s. 52
- 362 Rivero, s. 21
- 363 Erdoğan-*NL*, *Liberal Düşünce Sayı 1*
- 364 Erdoğan-*LTLS*, s. 41
- 365 Sartori, s. 185; Erdem-*DÖ*, s. 18-19; Selçuk-*ÖYB*, s. 18
- 366 Tezel-*BLO*, s. 35
- 367 Erdoğan-*DLRİ*, s. 32-33
- 368 Sartori, 291

## KAYNAKÇA



- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitapevi, 1994, Ankara
- Akad, Mehmet. *Genel Kamu Hukuku*, Filiz Kitapevi, 1993, İstanbul
- Akal, Cemal Bali. *Sivil Toplumun Tanrısı*, Engin Yayıncılık, 1995, İstanbul
- Akıllıoğlu, Tekin. *Uluslararası İnsan Hakları Kurallarının İç Hukukta Yeri ve Değeri*, (b.y. Tank Zafer Tunaya'ya Armağan), İstanbul Barosu Yayını, 1992, İstanbul
- Akın, İlhan F. *Kamu Hukuku*, Beta Yayınları, 1990, İstanbul (Metinde "Akın-KH" olarak gösterilmiştir.)
- . *Temel Hak ve Özgürlükler*, İÜ Yayınları, 1971, İstanbul (Metinde "Akın-THÖ" olarak gösterilmiştir.)
- Aktan, Coşkun Can. *Gerçek Liberalizm Nedir?* t Yayınları, İzmir, 1994 (Metinde "Aktan-GLN" olarak gösterilmiştir.)
- . *Temiz Toplum Temiz Siyaset*, t Yayınları, İzmir, 1994 (Metinde "Aktan-TS" olarak gösterilmiştir.)
- Altan, Mehmet. *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, Afa Yay. 1994, İstanbul
- Aral, Vecdi. "Dünya Görüşü Nedir?", M. Halil Arslanlı'nın Anısına Armağan'dan ayrı bası, İÜHF Yayını, 1978, İstanbul (Metinde "Aral-DGN" olarak gösterilmiştir.)



- . "İnsan Özgür müdür?", *İstanbul Barosu Dergisi*, Sy. 1–2–3 1998 (Metinde "Aral-İÖ" olarak gösterilmiştir.)
- Arendt, Hannah. "Sivil, İtaatsizlik", Çev. Yakup Coşar, (b.y. Kamu, Vicdanına Çağrı. Sivil, İtaatsizlik, y.h. Yakup Coşar), Ayrıntı Yayınları, 1997, İstanbul
- Aristoteles. *Politika*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitapevi, 1993, İstanbul
- Arslan, Ahmet. "İslam ve Demokrasi Açısından Eşitlik" (b.y. İslam ve Demokrasi, y.h. Ömer Turan), TDV Yayınları, 1999, Ankara (Metinde "Arslan-İDAE" olarak gösterilmiştir.)
- . *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, 1998, Ankara (Metinde "Arslan-FG" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Hakları ve Kültürel Görecelik", (b.y. Uluslararası Demokrasi, Hukuk ve İnsan Konferansı), DBB Yayınları, 1997, Diyarbakır (Metinde "Arslan-İHKG" olarak gösterilmiştir.)
- Arslan, Zühtü. "AİHS ve Türk Anayasa Yargısı. Uyum Sorunu ve Öneriler", *Liberal Düşünce*, Sy. 19 (Metinde "Arslan-TAY" olarak gösterilmiştir.)
- . "Anayasal Devletin Normatif Temelleri. Siyasal Tarafsızlık 1", *Liberal Düşünce*, Sy. 16 (Metinde "Arslan-ST" olarak gösterilmiştir.)
- Barry, Norman P. "Marxizmin Gerilemesi ve Komüniteryenizmin Yükselişi", *Liberal Düşünce*, Sy. 1
- Batum, Süheyl. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri*, İ.Ü. Basımevi, 1993, İstanbul
- Beetham, D. ve K. Boyle. *Demokrasinin Temelleri*, Çev. Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, 1998, Ankara
- Berger, Peter L. "Günümüz Dünyasında Demokrasi", Çev. Cevdet, Aykan, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Berger-GDD" olarak gösterilmiştir.)
- . "Sekülerizmin Gerilemesi", Çev. Ali, Köse, (b.y. Medeniyetler, Çatışması – y.h. Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, 2000, Ankara (Metinde "Berger-SG" olarak gösterilmiştir.)
- Berlin, Isaiah. "İdeal Arayışı Üstüne", Çev. Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce*, Sy. 12
- Berzeg, Kazım. "İnsan Hak ve Özgürlükleri "Sosyalist Sol"un Değil, "Liberal Sağ"ın Mefkuresidir", *Yeni Türkiye*, Sy. 21, 1998, (Metinde "Berzeg-İHLM" olarak gösterilmiştir.)
- Berzeg, Kazım. "Liberal, Demokrasilerde İnsan Hakları Algılaması ve Uygulaması", (b.y. Uluslararası Demokrasi Hukuk ve İnsan Konferansı) DBB Yayınları, 1998, Diyarbakır (Metinde "Berzeg-LDI" olarak gösterilmiştir.)
- Berzeg, Kazım. *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Berzeg-LDK" olarak gösterilmiştir.)
- Bessis, Sophie. "İnsan Hakları ve Tarihi", *İdea-Politik*, Sy. 7, Yaz 2000
- Bolay, Süleyman Hayri. "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri", *Yeni Türkiye*, Sy. 21, 1998
- Bracher, Karl Dietrich. "Demokrasi, Ahlakı Üzerine Düşünceler", Çev. Hüseyin, Bağcı, (b.y. Sosyal&Siyasal Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- Brezekinski, Zbigniew. *Büyük Çöküş*, Çev. Gül Keskin-Gülsev Pakkan, T.İş B. Yayınları, 1994, Ankara (Metinde "Brezekinski-BÇ" olarak gösterilmiştir.)
- . *Kontrolde Çıkış Dünyası*, Çev. Haluk Menemencioğlu, T. İş B. Yayınları, Ankara (Metinde "Brezekinski-KÇD" olarak gösterilmiştir.)
- Cranston, Maurice. "İnsan Hakları Nelerdir?", Çev. Atilla, Yayla, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori, y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- . "John Locke ve Rızaya Dayalı Hükümet", (b.y. Siyasi, Düşünce Tarihi- der. David Thomson), Şule Yayınları, 2000, İstanbul (Metinde "Cranston-JL" olarak gösterilmiştir.)
- Çağlar, Bakır. *Anayasa Bilimi (Bir Çalışma Taslağı)*, BFS Yayınları, 1989, İstanbul (Metinde, "Çağlar-AB" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Haklarının Güncel Sorunları", (b.y. "İnsan Hakları Sempozyumu") İBBHM-HAD Yayını, 1995, İstanbul (Metinde "Çağlar-İHGS" olarak gösterilmiştir.)
- . *Bir Anayasacının Seyir Defteri*, Su Yayınevi, 2000, İstanbul, (Metinde "Çağlar-BASD" olarak gösterilmiştir.)
- Çaha, Ömer. "Birey-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İnsan Hakları", *Liberal Düşünce*, Sy. 1, (Metinde "Çaha-BDI" olarak gösterilmiştir.)
- . "Liberalizmin Temel İlkeleri", *Yeni Türkiye*, Sy. 25, 1999, (Metinde "Çaha-LTI" olarak gösterilmiştir.)
- Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, Kabcacı Yayınları, 1993, İstanbul
- Doğru, Osman. *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları ve Avrupa Sözleşmesi*, Kazancı Kitap Tic., 1994, İstanbul
- Donnelly, Jack. *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Yayınları, 1995, Ankara
- Drucker, Peter F. *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev. Belkis Çorakçı, İnkılap Ki-

- tapevi, 1993, İstanbul (Metinde "Drucker-KÖT" olarak gösterilmiştir.)
- . *Yeni Gerçekler*, Çev. Birtane Karanakçı, T. İş B. Yayınları, 1994, Ankara (Metinde "Drucker-YG" olarak gösterilmiştir.)
- Eflatun, *Devlet Çev.* Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitapevi, 1975, İstanbul
- Ensaroğlu, Yılmaz. "İnsan, Hakları ve Ulusal Kültür", (b.y. Uluslararası Demokrasi, Hukuk ve İnsan Konferansı), DBB Yayınları, 1998, Diyarbakır, (Metinde "Ensaroğlu-UK" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Haklarının Tartışılmasında Perspektif Sorunu", Birikim, Sy. 127, Kasım 1999 (Metinde "Ensaroğlu-PS" olarak gösterilmiştir.)
- Erdem, Fazıl Hüsnü. "Düşünce Özgürlüğü ve Demokrasi", *Ankara Barosu Dergisi*, 1998/1, Ankara (Metinde "Erdem-DÖ" olarak gösterilmiştir.)
- . "Hukuk Devleti ve 82 Anayasası", *Liberal Düşünce*, Sy. 16 (Metinde "Erdem-HD" olarak gösterilmiştir.)
- Erdoğan, Mustafa. "İnsan Hakları ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, Sy. 21, 1998 (Metinde "Erdoğan-İHT" olarak gösterilmiştir.)
- . "Başörtüsü, İnsan Hakları ve Teamüller", *Türkiye Günlüğü*, Sy. 56, Yaz 1999 (Metinde "Erdoğan-BT" olarak gösterilmiştir.)
- . "Çeşitlilik, Çoğulculuk ve Rekabetçi Federalizm", *Liberal Düşünce*, Sy. 6 (Metinde "Erdoğan-ÇRF" olarak gösterilmiştir.)
- . "Demokrasi Aleyhtarlığının Cazibesi ve Demokrasinin Gerçek Dünyası'na Dair Notlar", (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori, y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Erdoğan-DAC" olarak gösterilmiştir.)
- . "Demokrasinin Felsefesi Üstüne Birkaç Not", (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori, y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Erdoğan-DFÜ" olarak gösterilmiştir.)
- . "Hikmet-i Hükûmet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?" *Açık Toplum*, 13.03.2001, <http://www.liberal-dt.org.tr> (Metinde "Erdoğan-HDYV" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Hakları Öğretisine Giriş", H.Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt11/1993, Ankara (Metinde "Erdoğan-İHÖG" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım", *Liberal Düşünce*, Sy. 12 (Metinde "Erdoğan-İHKY" olarak gösterilmiştir.)
- . "Milliyetçilik İdeolojisine Dair", *Liberal Düşünce*, Sy. 15 (Metinde "Erdoğan-MİD" olarak gösterilmiştir.)
- . "Niçin Liberalizm?", *Liberal Düşünce*, Sy. 1 (Metinde "Erdoğan-NL" olarak gösterilmiştir.)
- . *Anayasacılık Parlamenterizm Silahlı Kuvvetler*, Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Erdoğan-APS" olarak gösterilmiştir.)
- . *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberte yayınları, 2000, Ankara (Metinde "Erdoğan-DLRI" olarak gösterilmiştir.)
- . *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Erdoğan-LTLS" olarak gösterilmiştir.)
- . *Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat*, Siyasal Kitapevi, 1997, Ankara (Metinde "Erdoğan-MTAS" olarak gösterilmiştir.)
- . *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitapevi, 1997, Ankara (Metinde "Erdoğan-AD" olarak gösterilmiştir.)
- Friedman, Milton. *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev. D. Erberk-N. Himmetoğlu, Altın Kitaplar, 1988, İstanbul
- Fukuyama, Francis. "Kapitalizm, ve Demokrasi", Çev. Nadi, Doğan Leblebici, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Fukuyama-KD" olarak gösterilmiştir.)
- . "Savaşların Geleceği", Çev. Kadir, Koçdemir, (b.y. Medeniyetler, Çatışması – y.h. Murat Yılmaz) Vadi Yayınları, 2000, Ankara (Metinde "Fukuyama-SG" olarak gösterilmiştir.)
- . *Tarihin Sonu mu?*, Çev. Yusuf Kaplan, Vadi Yayınları, 1998, Ankara (Metinde "Fukuyama-TS" olarak gösterilmiştir.)
- Galtung, Johan. *Bir Başka Açıdan İnsan Hakları*, Çev. Müge Sözen, Metis Yayınları, 1996, İstanbul
- Gemalmaz, Mehmet Semih. *Ulusalüstü İnsan Haklarının Genel Teorisine Giriş*, Beta Yayınları, 1993, İstanbul
- Gendrau, Monique-Chemillier. "Uluslararası Hukuk, Devletler Hukuku, Halklar Hukuku", (b.y. Uluslar ve Milliyetçilikler, y.h. Jean Leca), Metis Yayınları, 1996, İstanbul
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, 1994, İstanbul
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, 1990, İstanbul
- Göle, Nilüfer. *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayıncılık, 2000, İstanbul (Metinde "Göle-İYK" olarak gösterilmiştir.)
- . *Mühendisler ve İdeoloji*, Metis Yayınları, 1998, İstanbul (Metinde "Göle-Mİ" olarak gösterilmiştir.)
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, 1995, İ-

- tanbul
- Guryeviç, Aron. *Ortaçağ Avrupası'nda Birey*, Çev. İlknur İgan-Zeynep Ülgen, Afa Yayıncılık, 1995, İstanbul
- Gürbüz, Ahmet. *Hukuk Felsefesi Açısından Yararçılık Teorisi*, Beta Yayınevi, 1999, İstanbul (Metinde "Gürbüz-YT" olarak gösterilmiştir.)
- . *Hukuk ve Meşruluk (Evrensel Erdem Üzerine Bir Deneme)*, Beta Yayınevi, 1998, İstanbul (Metinde "Gürbüz-HM" olarak gösterilmiştir.)
- Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997 (Metinde "Güriz-HB" olarak gösterilmiştir.)
- . *Hukuk Felsefesi*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1987 (Metinde "Güriz-HF" olarak gösterilmiştir.)
- Habermas, Jürgen. "Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları", Çev. Tanıl Bora, Birikim, Sy. 118, 1999
- Hann, Chris. "Subverting, Strong States. The Dialectics of Social Engineering in Hungary and Turkey", *Deadalus*, Cilt 124, Num. 2, Bahar 1995
- Harman, Ömer Faruk. "Evrensel, Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı", (b.y. Uluslararası Demokrasi, Hukuk ve İnsan Konferansı), DBB Yayınları, 1998, Diyarbakır
- Hatemi, Hüseyin. "İslamda İnsan Hakları ve Adalet", (b.y. İnsan Hakları Sempozyumu), İBBHM-HAD Yayını, 1995, İstanbul
- Hayek, Friedrich A. "Liberal Bir Devletin Anayasası", Çev. Mustafa Erdoğan, (b.y. Sosyal&Siyasal Teori, y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Hayek-LDA" olarak gösterilmiştir.)
- Hayek, Friedrich A. *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Kurallar ve Düzen)*, 1. Cilt, Çev. Atilla Yayla, T. İş B. Yayınları, 1994, Ankara (Metinde "Hayek-KYÖ" olarak gösterilmiştir.)
- . *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*, 2. Cilt, Çev. Mustafa Erdoğan, T. İş B. Yayınları, 1995, Ankara (Metinde "Hayek "KYÖ-2" olarak gösterilmiştir.)
- . "Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri", Çev. Atilla, Yayla (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori –y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Hayek-LSD" olarak gösterilmiştir.)
- Heper, Metin. "The Strong State As a Problem For The Consolidation of Democracy Turkey and Germany Compared", *Comparative Political Studies*, Cilt 25, Num. 2, Temmuz 1992
- Heywood, Andrew. "Demokrasi", Çev. Bican Şahin, *Liberal Düşünce*, Sy. 8
- Huntington, Samuel. "Üçüncü Demokrasi Dalgası", Çev. Eralp, Yalçın, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- Jaspers, Karl. *Felsefe Nedir?* Say Yayınları, Çeviri. İsmet Zeki Eyuboğlu, 1997, İstanbul
- Kaboğlu, İbrahim Ö. "İnsan Hakları Güvenceleri – Hukuk ve Ötesi", (b.y. "İnsan Hakları Sempozyumu), İBBHM-HAD Yayını, 1995, İstanbul (Metinde "Kaboğlu-İHG" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Hakları ve Afrika'da Korunması Üzerine", Bahri Savcıya'ya Armağan'dan ayrı bası, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, 1988, Ankara (Metinde "Kaboğlu-İHA" olarak gösterilmiştir.)
- . *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, 1989, Diyarbakır (Metinde "Kaboğlu-KÖ" olarak gösterilmiştir.)
- . *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, 1996, İstanbul (Metinde "Kaboğlu-ÖH" olarak gösterilmiştir.)
- Kant, Immanuel. "Aydınlanma, Nedir? Sorusuna Yanıt", (b.y. Seçilmiş Yazılar, Immanuel Kant), Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, 1984, İstanbul (Metinde "Kant-ANSY" olarak gösterilmiştir.)
- . "Salt, Akılın Kritiği", Çev. Nejat, Bozkurt (b.y. Seçilmiş Yazılar, Immanuel Kant), Remzi Kitabevi, 1984, İstanbul (Metinde, "Kant-SAK" olarak gösterilmiştir.)
- Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, 1981, Ankara
- Karabaşoğlu, Metin. "İslamcılığın, Devlet Tasavvuru. İdealler ve Gerçekler", *Birikim*, Sy. 125-126, Eylül-Ekim 1999
- Karlsson, Ingmar. "İslam ve Avrupa", Cem Yayınevi, 1996, İstanbul
- Kızıllaç Raporu. "International Review of The Red Cross, Cilt81, Num.833, Mart 1999
- Kořakowski, Leszek. "Totaliterizm ve Yalan", Çev. Aydın, Yalçın, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- Köker, Levent. *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, 1992, Ankara
- Kuçuradi, Ioanna. "Felsefe ve İnsan Hakları", (b.y. İnsan, Haklarının Felsefi Temelleri-y.h. Ioanna Kuçuradi), TFK Yayınları, Ankara, 1996 (Metinde "Kuçuradi-FİH" olarak gösterilmiştir.)
- . "İnsan Haklarına Dayalı Anayasa ve Devlet Kavramı", *Anayasa Yargısı*, Cilt 8, 1991, (Metinde "Kuçuradi-İHAD" olarak gösterilmiştir.)
- Kuyurtar, Erol. Haklar, *Liberal Düşünce* Sayı34, Bahar 2004
- Lakoff, Sanford. "Özerklik ve Liberal Demokrasi", Çev. Ercüment, Seber, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori, y.h. Atilla Yayla), 1993, Ankara

- Lindholm, Tore. "İnsan Haklarının Ortaya Çıkması ve Gelişmesi. Kültürler, ve Dinler Arası Diyalog Çerçevesinde Bir Bakış", (b.y. Uluslararası Demokrasi, Hukuk ve İnsan Konferansı), DBB Yayınları, 1998, Diyarbakır
- Lipson, Leslie. "Demokrasinin Felsefesi", Çev. Mustafa, Erdoğan, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- Locke, John. *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Çeviri. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, 2004, Ankara
- Lukes, Steven. *Bireycilik*, Çev. İsmail Serin, Ark Yayınları, 1995, Ankara (Metinde "Lukes-Bİ" olarak gösterilmiştir.)
- Lukes, Steven. *Marksizm ve Ahlak*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1998, İstanbul (Metinde "Lukes-MA" olarak gösterilmiştir.)
- Marsilius,. "Barış Savunucusu", Çeviri. Mete, Tunçay, (b.y. Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1, der. Mete Tunçay), AÜSBF Yayınları, 1969, Ankara
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, 1997, İstanbul
- Morin, Edgar. *Avrupa'yı Düşünmek*, Çev. Şirin Tekeli, Afa Yayıncılık, 1995, İstanbul
- Nuttall, John. *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları 1997, İstanbul
- Özbudun, Ergun. "How Far From Consolidation", *Journal of Democracy*, Cilt 7, Num. 3, Temmuz 1996
- Ökçesiz, Hayrettin. "Düşünce Özgürlüğü", *İstanbul Barosu Dergisi*, Sy. 1-2-3, 1998 (Metinde "Ökçesiz-DO" olarak gösterilmiştir.)
- . "Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları", *Yeni Türkiye*, Sy.21, (Metinde "Ökçesiz-HFİ" olarak gösterilmiştir.)
- Öktem, Niyazi. *Sosyolojinin ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, Der Yayınevi, 1993, İstanbul (Metinde "Öktem-DHFA" olarak gösterilmiştir.)
- . *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, İ.Ü. Yayınları, 1977, İstanbul (Metinde "Öktem-ÖS" olarak gösterilmiştir.)
- Özdemir, Hikmet. *Sivil Cumhuriyet*, Boyut Yayınevi, 1991, İstanbul
- Parla, Taha. *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, 1993, İstanbul
- Peker, Bülent. "İnsan Haklarının Hukuksallaştırılması ve Kaybolan İnsan Kimliği", *Birikim*, Sy. 118, Şubat 1999
- Plattner, Marc F. "Liberalizm ve Demokrasi", Çev. Mitat Çelikpala, *Liberal Düşünce*, Sy. 14
- Popper, Karl. "Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış", Çev. İhsan, D. Dağı, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Popper-YB" olarak gösterilmiştir.)
- . *Açık Toplum ve Düşmanları 1-2*, Çev. Mete Tunçay (1. Cilt)- Harun Rızatepe (2. Cilt), Remzi Kitapevi, 3. Basım, 1994, İstanbul (Metinde "Popper-1" ve "Popper-2" olarak gösterilmiştir.)
- Rand, Ayn. "İnsan(ın) Hakları", Çev. Atilla, Yayla, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Rand-İNH" olarak gösterilmiştir.)
- . "Kapitalizm, Nedir?", Çev. Atilla, Yayla, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Rand-KN" olarak gösterilmiştir.)
- . "Kolektif Haklar", Çev. Mustafa, Erdoğan, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori - y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Rand-KH" olarak gösterilmiştir.)
- Rivero, Jean. "Hukuk Bilimi ve İnsan Hakları", Çev. Ömer Anayurt, *Liberal Düşünce*, Sy. 12
- Rousseau, J.-J. *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, 1988, İstanbul
- Rousseau, J.-J. *İtirafılar*, (1. Cilt), Çev. Reşat, Nuri Güntekin, MEB Yayınları, 1991, İstanbul; *İtirafılar* (2. Cilt), Çev. Arif Obam, MEB Yayınları, 1991, İstanbul
- . *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat, Günyol, Adam Yayınları, 1984, İstanbul; Çev. Alpagut Erenuluğ, Öteki Yayınları, 1999, İstanbul
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi 1-2*, Çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, 1997, İstanbul (Metinde "Russell-1" ve "Russell-2" olarak gösterilmiştir.)
- Sabine, George. *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1997
- Sadık, Khwaja Gulam. "Bugünkü İslamda İnsan Hakları", (b.y. İnsan, Haklarının Felsefi Temelleri- y.h. Joanna Kuçuradi), TFK Yayınları, 1996, Ankara
- Sakman, Sabahattin. "İnkılap ve İnkılapçı Üzerine", (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori – y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitapevi, 6. Basım, 1998, Ankara
- Sane, Pierre. "İnsan Hakları ve Kültürler Çatışması", Çev. Levent, Cinem-

- re, (b.y. Medeniyetler, Çatışması – y.h. Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, 2000, Ankara
- Sartori, Giovanni. *Demokrasi Kuramı*, Çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayını, Ankara
- Schmitter, P. C. ve Karl T. L. "Demokrasi Nedir, Ne Değildir?" Çev. Levent, Gönenç, (b.y. Sosyal&Siyasal, Teori - y.h. Atilla Yayla), Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara
- Selçuk, Sami. "Özgür Yaşama Biçimi Erkinlik", *Yeni Türkiye*, Sy. 52, 1999, Ankara (Metinde "Selçuk-ÖYB" olarak gösterilmiştir.)
- . "Yeni Adli Yıl Açış Konuşması", *Türkiye Günlüğü*, Sy. 57, Ekim 1999, (Metinde "Selçuk-YAY" olarak gösterilmiştir.)
- Sencer, Muzaffer. *Belgelerle İnsan Hakları*, Beta Yayınevi, 1998, İstanbul
- Shue, Henry. "Temel Hakların Evrenselliği", (b.y. İnsan, Haklarının Felsefi Temelleri-y.h. Ioanna Kuçuradi), TFK Yayınları 1996, Ankara
- Soykan, Ömer Naci. "İnsanın Hak Sahibi Olması Ne Demektir?", *İnsancıl*, Sy. 121, Kasım 2000
- Sözer, Önay. *Felsefe'nin ABC'si*, Kabcacı Yayınevi, 1998, İstanbul
- Stace, W. T. *Hegel Üzerine*, Çeviri. Murat Belge, Verso, 1986, Ankara
- St. Thomas. "Prenslik, Yönetimi Üstüne"; Çeviri. Mete, Tunçay, (b.y. Batı'da, Siyasal Düşünceler Tarihi-1, der. Mete Tunçay), AÜSBF Yayınları, 1969, Ankara
- Sungurbey, İsmet. "Hak Nedir?", (b.y. Çağdaş, Hukuk Felsefesi ve Kuramı İncelemeleri, y.h. Hayrettin Ökçesiz), HFSA Yayınları-1, Alkım Yayınevi, 1997, İstanbul
- Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996, Ankara
- Tanör, Bülent. *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, 1994, İstanbul (Metinde "Tanör-TİHS" olarak gösterilmiştir.)
- . "Üçüncü Dünyada İnsan Hakları Sorunu Açısından Ulus ve Ulus Devlet", (b.y. Murat Sancaya Armağan), 1998, İstanbul (Metinde "Tanör-ÜDİ" olarak gösterilmiştir.)
- Tezel, Yahya Sezai. "Bir Liberalin Ontolojisi İle İlgili Bazı Notlar", *Yeni Türkiye*, Sy. 25, 1999; Ankara (Metinde "Tezel-BLO" olarak gösterilmiştir.)
- . *Kapılanma Kültürü ve Demokrasi*, Liberte Yayınları, Ankara, 1999 (Metinde "Tezel-KKD" olarak gösterilmiştir.)
- Turan, Müslüm. "Hukuka Antropolojik Temel Verme Girişimleri ve Genel Bir Kritik", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 3, Eylül 2000
- Türk, Hikmet Sami. *Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları*, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayınları, 1998, Ankara
- Watrin, Christian. "Avrupa'nın 'Yeni' Üçüncü Yolu", Çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce*, Sayı 15.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, 1991, İstanbul.
- Weber, Max. *Protestan, Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, 1985, İstanbul
- Weingast, Barry R. "The Political Foundation of Democracy and Rule of Law", *American Political Science Review*, Cilt 91, No.2, Haziran 1997
- Yalçın, Şahabettin. "İnsan Haklarına Deontolojik Bir Bakış", *Liberal Düşünce*, Sayı 34, Bahar 2004
- Yayla, Atilla. *Liberal Bakışlar*, Siyasal Kitapevi, 1993, Ankara (Metinde "Yayla-LB" olarak gösterilmiştir.)
- . "Piyasa Ekonomisi ve Orman Kanunları", *Liberal*, Mayıs 1994; *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 03.09.1995
- . *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, 1992, Ankara (Metinde "Yayla-LİB" olarak gösterilmiştir.)
- . *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, Turhan Kitabevi, 1993, Ankara (Metinde "Yayla-ÖY" olarak gösterilmiştir.)
- Yıldırım, Cemal. "Özgürlük Kavramı", (b.y. Felsefe Tartışmaları), Kent Basımevi, 1991, İstanbul
- Yılmaz, Aytekin. "Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, Sy. 21, 1998, Ankara (Metinde "Yılmaz-GİHT" olarak gösterilmiştir.)
- . *Moderninden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, 1996, Ankara (Metinde "Yılmaz-MPSA" olarak gösterilmiştir.)
- Zabunoğlu, Yahya K. "Türkiye'de İnsan Hakları ve Hak Arama Özgürlüğü", *Kınkkale Barosu Dergisi*, 1991/1, Kınkkale

## DİZİN



#	Altan, Mehmet 226
1982 Anayasası 33	Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi 98, 99, 127, 146
A	Amerikan Devrimi (1776) 109
adâlet 51, 55, 56, 61, 65, 66, 79, 87, 89, 91, 93, 105, 106, 115, 128, 135, 137, 145, 150, 158, 159, 166, 172, 192, 239	Antifon 49
Ağaoğulları, Mehmet Ali 247, 248, 249	Antik Yunan 42, 43, 51, 52, 73, 77, 90, 151
Akad, Mehmet 247, 249, 250	Aquino'lu Thomas 77, 78
Akal, Cemal Bali 249	Aral, Vecdi 257
Akıllıoğlu, Tekin 246	Arendt, Hannah 97, 98, 210, 250
Akın, İlhan F. 249, 250, 253	Aristoteles 44, 47, 51, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 80, 248
Aktan Coşkun Can 147, 246, 254, 255	Arslan, Ahmet 93, 245, 246, 249, 250, 252, 255, 256, 258
Alkidamas 49	Atina 46, 47, 52, 56, 57, 68
	Avrupa Birliği (AB) 23, 133, 198,

201, 234, 246  
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği  
Teşkilâtı (AGİT) 231,  
232  
Avrupa İnsan Hakları Sözleş-  
mesi (AİHS) 99, 107,  
108, 251  
Avrupa Konseyi (AK) 108, 109  
Aydınlanma 53, 86, 87, 88, 102,  
193, 195, 227

## B

Barry, Norman P. 205, 255  
Batum, Süheyl 245  
Bedau 137, 141  
Beetham, David 256, 258  
Berger, Peter 256, 257  
Berlin, İsaiah 153, 197, 203,  
255, 256  
Berzeg, Kâzım 27, 93, 246, 250,  
253, 254, 255  
Bessis, Sophie 251, 256, 257  
bireysel hak 27, 125, 127, 131,  
153, 154, 172, 177  
bireysel iyi 168, 170, 172  
bireysel refah 170  
Birleşmiş Milletler (BM) 99, 107,  
108, 109, 145, 188, 189,  
198, 208, 209, 230, 232,  
233  
Birleşmiş Milletler Genek Kuru-  
lu (BMGK) 108, 232  
Bolay, Süleyman Hayri 246  
Bracher, Karl Dietrich 249  
Brezezinski, Zbigniew 175,  
254, 255, 258

## C-Ç

Calvin, Jean 100  
Churchill, Winston 108  
Cobden, Richard 25  
Cranston, Maurice 25, 96, 107,  
137, 139, 144, 145, 146,  
147, 224, 245, 250, 251,  
253, 257, 258  
Crossman 67  
Çağlar, Bakır 133, 180, 232,  
246, 255  
Çaha, Ömer 133, 246, 258  
çoğulculuk ilkesi 30, 202  
Çotuksöken, Betül 249

## D

Demokritos 46  
devlet müdahalesi 154, 158,  
160, 161, 163, 166, 167  
direnme hakkı 79, 81, 96  
diyalojik 204  
doğa durumu 92, 93, 94  
doğal durum 97  
doğal haklar 87, 88, 91, 92, 93,  
107, 134, 135, 136, 147  
doğal hukuk 89  
Doğru, Osman 251  
Donnelly, Jack 120, 133, 137,  
138, 141, 142, 147, 173,  
174, 186, 213, 223, 245,  
251, 252, 253, 255, 256,  
257, 258  
Drucker, Peter F. 162, 163, 166,  
254, 257  
Duguit, Léon 103, 114

dünya vatandaşlığı 217  
Dworkin, Ronald 26

## E

ekonomik-sosyal haklar 105,  
133, 135, 136, 138, 139,  
143, 144, 145, 146, 147,  
148, 155, 157, 173, 174,  
222, 252  
Engels, Friedrich 182  
Ensaroğlu, Yılmaz 252, 254,  
255, 258  
Erdem, Fazıl Hüsnü 16, 240,  
245, 246, 255, 256, 257,  
259  
Erdoğan, Mustafa 37, 97, 203,  
206, 240, 245, 246, 247,  
250, 251, 252, 253, 254,  
255, 256, 257, 258, 259  
eşitlik 25, 26, 27, 65, 66, 74,  
88, 92, 93, 100, 110, 118,  
126, 127, 128, 135, 158,  
159, 174, 191, 206, 211,  
224, 241, 242  
evrensel insan hakları 16, 42,  
187, 191, 200, 208, 229,  
230  
evrensellik 14, 109, 110, 118,  
119, 179, 180, 181, 187,  
188, 189, 190, 191, 192,  
194, 195, 196, 198, 199,  
200, 206, 207, 208, 212,  
213, 224, 226, 227, 228,  
229, 242

## F

farklı olma hakkı 35, 235  
feodalizm 75, 76, 77  
Fransız Devrimi (1789) 27, 100,  
109, 198, 207  
Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları  
Beyannamesi 99, 127,  
135, 180, 188  
Friedman, Milton 165, 245,  
254, 255  
Fukuyama, Francis 15, 225,  
255, 256

## G

Galtung, Johan 157, 182, 200,  
245, 249, 251, 252, 253,  
254, 256, 257  
Gemalmaz, Mehmet Semih  
119, 133, 246, 249, 250,  
251, 256, 257  
Gendreau, Mehmet Semih 232  
genel irade 28, 102, 103, 104  
Giddens, Anthony 251  
Glaukon 62  
Gorgias 48  
Gökberk, Macit 246, 247, 249,  
250  
Göle, Nilüfer 256, 257  
Göze, Ayferi 68, 247, 248, 249  
Grotius, Hugo 90  
Guryeviç, Aron 182, 249  
Gutmann, Norman 204  
güçlü devlet 27, 31, 32, 33  
Gürbüz, Ahmet 16, 231, 245,  
250, 252, 257

Güriz, Adnan 114, 115, 116, 249, 250

---

**H**

---

Habermas, Jürgen 245, 246, 256, 257

hak kavramı 20, 22, 113, 114, 115, 116, 147

halk iradesi 27, 28, 101, 103

Hann, Chris 246

Hatemi, Hüseyin 252

von Hayek, F. A. 98, 99, 103, 147, 148, 149, 156, 157, 164, 165, 223, 234, 251, 253

Hegel, G. W. F. 77, 88, 125, 191

Heper, Metin 246

herkesin herkese karşı savaşı 22

Heywood, Andrew 169, 248, 250, 251, 255

Hıristiyanlık 75, 77, 191, 195

Hobbes, Thomas 22, 87, 92, 96, 97

Huber, Eugen 114

hukukun üstünlüğü 172, 235

Hume, David 99

Huntington, Samuel 183, 256

---

**İ**

---

idea 59, 60, 61, 69, 70

ikili sorumluluk 110

İkinci Dünya Savaşı 105, 106, 107, 108, 109, 162, 163, 180, 216

ilk günah 74

İngiliz Devrimi (1668) 109

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB) 24, 99, 107, 108, 109, 111, 127, 145, 173, 188, 209, 212

işbölümü ilkesi 61

---

**J**

---

jandarma devleti 158

Jaspers, Karl 249

Jefferson, Thomas 135

---

**K**

---

Kaboğlu, İbrahim Ö. 133, 253, 255, 258

kamusal alan 30, 204

kamusal iyi 168, 169, 170, 171

Kant, Immanuel 21, 53, 77, 86, 87, 88, 113, 123, 124, 125, 227, 247, 249, 250, 252

Kapani, Münci 249, 250, 251

Karabaşoğlu, Metin 126, 252

Karlsson, Ingmar 255

Karl, T. L. 254

Kipling, Rudyard 182

klâsik haklar 105, 133, 135, 142, 145, 147, 223

Kotakowski, Leszek 215

kolektif haklar 127, 129, 146, 176, 177

kosmopolis 74

Köker, Levent 246, 250, 251

Kuçuradi, İonna 245, 255

kutsal devlet 33, 34

Kuyurtar, Erol 252

kültürel rölativizm 185, 186, 187, 188, 190

Kymlicka, Will 128

---

**L**

---

Lahey Sistemi 109

Lakoff, Sanford 249, 255, 257, 258

Lenin, Vladimir İlyiç 88, 125

Leviathan 97, 174

liberal demokrasi 15, 27, 28, 30, 31, 160, 161, 177, 202, 239, 240, 241

liberalizm 14, 15, 16, 19, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 67, 88, 99, 144, 147, 170, 173, 174, 175, 177, 239, 240, 242, 243, 246

Lindholm, Tore 109, 251, 256, 257, 258

Lipson, Leslie 151, 252, 254

Locke, John 25, 28, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 135, 169, 173, 188, 250

Lukes, Steven 252, 255, 257

---

**M**

---

Marsilius, Padovaalı 77, 81, 82, 83, 84, 85, 249

Martin, Jacques 20

Marx, Karl 182

Meriç, Cemil 247

merkezi devlet 205

merkezî otorite 27, 76

meşru gerekçe 31, 130, 241

meşruluk 14, 79, 116, 121, 122, 126, 127, 134, 143, 199, 210, 240

meta-mitler 175

Milletler Cemiyeti (MC) 109

millî irade 27, 28

millî/ulusal çıkar 27, 28, 29, 30, 31, 172

mitos 44, 180

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 88

Morin, Edgar 87, 159, 226, 250, 254, 258

---

**N**

---

Narveson, Jan 141

negatif devlet 153

negatif haklar 136, 141

negatif özgürlük 144, 147, 150

Nuttall, John 120, 252

---

**O-Ö**

---

organik devlet 63, 64

ortak refah 168, 169, 170, 171

ödev 22, 57, 58, 76, 115, 116, 132, 145, 148, 155, 156, 157, 158, 213, 228, 238

Ökçesiz, Hayrettin 114, 251

Öktem, Niyazi 101, 247, 249, 250, 251

Özbudun, Ergun 246



Özdemir, Hikmet 255  
özerk birey 37, 38

## P

Parla, Taha 246  
paternalist devlet 34  
Peker, Bülent 246, 252, 257  
philosophia 45  
Platon (Eflatun) 39, 47, 49, 51,  
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,  
64, 65, 66, 67, 69, 70, 71,  
72, 73, 248  
Plattner, Marc F. 246  
polis 55, 56, 62, 71, 150  
Popper, Karl R. 66, 99, 248  
post-modernizm 180, 227  
pozitif devlet 153, 154, 155,  
168  
pozitif haklar 136, 144, 145,  
147, 148, 152, 154, 156,  
157, 158, 174, 176, 224,  
225  
pozitif hukuk 23, 89, 118, 119,  
120, 179, 235  
pozitif özgürlük 147  
Protagoras 47, 49

## R

Rand, Ayn 154, 155, 168, 172,  
252, 254, 255, 256  
refah devleti 158, 180  
Ricardo, David 25  
Rivero, Jean 146, 147, 177, 238,  
253, 257, 258  
Roosevelt, Eleanor 108

Roosevelt, Franklin D. 108  
Rousseau, Jean-Jacques 88,  
100, 101, 102, 103, 104,  
250, 251  
ruhun ölümsüzlüğü 59, 60  
Russell, Bertrand 49, 77, 247,  
248, 249, 250

## S-Ş

Sabine, George 248  
saçmaya indirgeme 21  
Sadık, Khwaja 258  
Saint Thomas 77, 79, 80, 84,  
249  
Sakman, Sabahattin 252, 254  
Sanayi Devrimi 25, 105, 135,  
153, 182  
Sander, Oral 249  
Sane, Pierre 232, 233, 256  
Sartori, Giovanni 25, 150, 151,  
223, 243, 246, 253, 254,  
258, 259  
Schmitter, P. C. 254  
Selçuk, Sami 245, 258, 259  
self-determinasyon 27, 31  
Sencer, Muzaffer 251  
Shue, Henry 137, 138, 139, 140,  
141, 253  
sınırlı devlet 99  
sivil ve siyasi haklar 110, 133,  
135, 136, 139, 144, 145,  
147, 155, 173, 224, 252  
Smith, Adam 25, 173  
Sofistler 47, 48, 49, 50, 51, 53,  
54, 55, 56  
Sofizm 46, 47, 48, 49, 50

Sokrates 47, 49, 51, 52, 53, 54,  
55, 56, 57, 62, 68, 70  
sosyal/toplumsal sözleşme 96,  
97, 98, 102  
sosyal ve ekonomik haklar  
136, 137, 142, 144, 174,  
223  
Soykan, Ömer Naci 245, 252,  
256, 258  
Sözer, Önay 247, 248  
Stace, W. T. 248  
Stoisizm 73, 74  
St. Thomas 77, 78, 79, 80  
Sungurbey, İsmet 251  
Şenel, Alaeddin 49, 247, 249,  
250, 251

## T

Tanör, Bülent 245, 246, 249,  
250, 254, 255, 257  
temel haklar 89, 99, 119, 122,  
139, 140, 141, 142, 143,  
241, 243  
Tezel, Yahya Sezai 229, 245,  
250, 255, 258, 259  
Thales 45, 46  
Thomas Aquinas 77  
Thurow, Lester Carl 157  
Troçki, Leon 156  
Turan, Müslüm 16, 250  
Türk, Hikmet Sami 133, 258  
Türkiye 15, 16, 19, 32, 33, 34,  
35, 36, 37, 38, 39, 119,

194, 202, 246

## U-Ü

ulusal egemenlik 31, 199  
ulus-devlet 23, 190, 199, 233,  
234  
Uluslararası Ceza Mahkemesi  
(UCM) 198  
üçüncü kuşak haklar 133

## V

vicdan hürriyeti 80, 85

## W

Watrin, Christian 158, 254  
Weber, Max 49, 183, 247, 249,  
250  
Weingast, Barry R. 258  
Westphalia Sistemi 109

## Y

Yalçın, Şahabettin 252  
Yayla, Atilla 16, 38, 99, 246,  
248, 250, 251, 252, 253,  
254, 257, 258  
Yıldırım, Cemal 253  
Yılmaz, Aytekin 245, 250, 254

## Z

Zabunoğlu, Yahya K 35, 246